1. పే. జన్మస్థానవిరహాగ[illegible]ప్రుట్టినపోటునుండి దడబాటువలని ఖేదము. దుస్సహము=సహింపరానిది. ఆలు=భార్య. అన్నదమ్ములు-వ్యు. అన్న+తమ్ములు, ద్వంద్వంబున క, చ, ట, త, పలకు గ, స, డ, ద, వలగు. స్వదేశము-దీని పరదేశము. శాస్త్రజ్ఞులు=శాస్త్రము తెలిసినవారు. అజ్ఞానజనితము=తెలివితేటలు లేకపోవుటచేతఁబుట్టినది. మమత్వము-రూ. మమత=అభిమానము. విజ్ఞులు=మిక్కిలి తెలిసినవారు. అసంభవము=కలుగనిది. స్వఅభిమానము=తనయందలి ప్రేమము. శ్లాఘ్యములే=పొగడఁదగినవే. గర్హ్యములు=నిందింపఁదగినవి. తీరములనుండి=పురుషాంగములనుండి. తీరము (నామమైనప్పుడు)=దరిన, పురుషాంగము, (విశేషణమైనప్పుడు)=శక్యము, సమాసము (క్రియగైనప్పుడు)=దాఁటుట. ముక్తిప్రదాయకములు=మోక్షమును విశేషముగానిచ్చునవి, ముక్తిప్రదాయకములగు నగరములు-అయోధ్య, మధుర, మాయ, కాంచి, అవంతిక, కాశి, ద్వారక. అవంతియే యుజ్జయినీపురమైయున్నది ఏటిటిబొట్టులు-వ్యు. ఏఱు+నీరు+బొట్టులు-ఇందలి 'టి' వర్ణకములు జోపఁ భక్తికములు. మందమందమ యఅనిలంబులు=మెల్లనికొంపగాలులు. నెమ్మేను వ్య. నెఱ+మేను-సమాసనం దుకొనిత్తరు, మొదలగుశబ్దములకుఅంత్యవర్ణలోపమునుమీఁదిహల్లునకుద్విత్వంబునుగలుగును. సోకన్=తాఁకఁగా. ఎవ్వఁడు-వ్యు. ఏ+వాఁడు. ప్రదోషకాలము=రాత్రికిఁబూర్వమైనకాలము, అనఁగా, సంజవేళ. ఆలయంబునకున్=గుడికి. సకలభువనరక్షకుఁడు=సమస్తమైనలోకములను గాపాడువాఁడు. విరూపాక్షుఁడు=శివుఁడు-వ్యు. [illegible]కన్నులుగలవాఁడు (విరూపము=జేసి.) మహాకాళీశ్వరున్=మహాకాళీశ్వరుని, శివుని. చేతులార-వ్యు. చేతులార-వ్యు. చేతులు+ఆరన్ (ఆరన్=నిండుగా) నందన=కూతురు-స్త్రీలి=నందనుఁడు. వత్సరాజు...చరిత్రకథలు-వత్సరాజు వత్సదేశమునకు రాజు. అతఁడు పరాక్రమముచే శాశ్వతముగ దేశమును బాలించుచుండ నుజ్జయినీరాజైన ప్రద్యోతుఁడు వానింబంధించి చెఱలోనిడెను. వత్సరాజుయొక్క మంత్రియైన యౌగంధరాయణుఁడు ప్రద్యోతుని కూఁతురైన వాసవదత్తకు బంధనములలోనున్నతనప్రభువుచే వీణావాద్యము నేర్పునట్లేర్పాటుచేసెను. ప్రద్యోతనుఁడు తనకూఁతురు బాగుగ వీణవాయింప నేర్చినయెడల వత్సరాజును విడిచిపెట్టెదనని చెప్పెను. కాని వత్సరాజు ప్రద్యోతుని వంచించి సాహసమున వాసవదత్తను గొనిపోయి, తానుబంధనమునుండి తప్పించుకొని తనయింటికిఁబోయి వాసవదత్తను వివాహమాడెను. వీనులు-ఇదినిత్యబహువచనము. పల్లియ-రూ. పల్లె, ఇట్లు, కన్నియ, కన్నె; వన్నియ, వన్నె, మొ॥ నవి. పరమసాధ్వి-గొప్పపతివ్రత.

2 పే. చరియింపుము అని=తిరుగుమని. పద్మగర్భుఁడు=తమ్మిచూలి=బ్రహ్మదేవుఁడు.
కొన్నుసుట వ్యు. కొను+చుకుట. మూఁడుబంతులవ్రాసియుండక్-బ్రహ్మప్రగీతవుఁడు
ను మనుటమువాని యాయాఋగ్యాదిభాగములనుగూర్చి మూఁడుపంక్తులుగ వ్రాయుఁని
శాంతములుగలుగునుదు. దుర్భరమగునవస్థ=భరింపరానిస్థితి. అగు+అవస్థ=అగునవస్థ-
తివర్ణాగమసంధి. త్రైన ఉకారాంతపదములకు అచ్చుపరమగునపుడు నకారంబువచ్చును.
నాచేసి=నేనుచేసిన ('నా' యనునది 'నేను' అనుదానికి ప్రాతిపదికము) అంధులు=
పిండుమగుడుచువారు. అభ్యాగతులు=విందుచేయువారు. మూఁడుప్రొద్దులు-ప్రాతఃకా
లము, మధ్యాహ్నము. రాత్రి. వైశ్వదేవంబు=విశ్వదేవతలనుగూర్చిచేసెడు హోమాదు
లు. నీసారసఅరవిందధ్యానము=నీయొక్క పదములను పద్మములనుగూర్చి ధ్యానించుట.
విదురపోన్-వ్యు. విదుర+పోన్-ప్రథమమీఁద క, చ, ట, త, పలకు గ, స, డ,
ద, బలగు. అబ్రాహ్మణకర్మంబులన్=వేదవిహితములు కాని పనులను. భవతారకంబులు
అగు=సంసారమును తరింపఁజేయునట్టియగు. అడుగుఁదామరలు=పాదపద్మములు. ఖలు
లు=దుర్మార్గులు. కలకండంబులు=పటికపంచదార. మొక్కులు=మ్రొక్కులు, మ్రా
ళులు-ఏ. వ. మొక్కలి. విశ్వమోహనంబుఅగు=లోకములను మోహింపఁజేయునదియగు.
నిత్యకళ్యాణంబులు=ఎల్లప్పుడును శుభములు. వర్ధిలు=వృద్ధిపొందు. అజన్మశుద్ధుఁడుము
ఐ=పుట్టినదిమొదలు పవిత్రుఁడైనవాఁడై. ఘనాంతస్వాధ్యాయవేత్తము ఐ=ఘనాంతవర
కు వేదము నెఱిఁగినవాఁడై. పరిజ్ఞాత=పూర్ణముగా నెఱిఁగినవాఁడు. విశేషించి=పైఁ
బెచ్చు. చరణారవిందసేవకుఁడను=పాదకమలములను సేవించువాఁడను. కాలక్షేపము=
కాలముగడుపుట. దుస్తరదుఃఖసముద్రంబు=దుఃఖముచేతనైనను దాఁటరాని సంద్రము.
ఉపేక్షించుట=ఒప్పుకొనుట. కర్మసాక్షి=సూర్యుఁడు-వ్యు. పనులనుజూచువాఁడు.
పూర్వజన్మకృతము=కిందటిపుట్టుకనందుఁ జేయఁబడినది. గోబ్రాహ్మణపక్షపాతులు=
ఆవులయొక్కయు బ్రాహ్మణులయొక్కయు ప్రక్కనుండువారు. వైదికమార్గప్రవర్తకు
లు=వేదసంబంధమైనదారిని నడుచువారు. బ్రాహ్మణద్వేషి=విప్రులయెడఁ బగగలవాఁడు.
వేదబాహ్యుఁడు=వేదములకు వెలియైనవాఁడు, అనఁగా, వేదాచారమునకు విరుద్ధము
గా నుండువాఁడు. అసంగతుఁడు=స్నేహముచేయనివాఁడు. నాస్తికుఁడు=పరలోక
ము లేదనువాఁడు. దాపురమయ్యెన్=ప్రాప్తించెను. ఏకాకి=ఒకఁడేయైనవాఁడు.
అగ్రజన్ములు=బ్రాహ్మణులు-వ్యు. మొదటఁబుట్టినవారు. చిత్తక్షోభము=మనస్సు
యొక్క కలఁత. నూఱుమడుంగులు=వందరెట్లు. తత్కారకులకున్=ఆమనఃక్షోభముఁ గలి
గించువారలకు. కట్టిఁడుపక=కూడఁబెట్టి యనుభవింపఁజేయక. పాఁడి=క్షీరసమృద్ధి

(హాడి = న్యాయము) సిరి = సంపద. సంతతి = సంతానము యావత్ + శక్తి = యావచ్ఛక్తి = శక్తి యుండునంతను. ఇడుమలన్ పడిపి = కష్టములం బొందఁజేసి. శపథము = ప్రతిజ్ఞ.

సీ. 3. పరమవైదికుఁడు = వేదము బాగుగాఁ దెలిసిన బ్రాహ్మణుఁడు. ఛాందసుఁడు = శ్రోత్రియుఁడు మహాత్త్వము = మహత్తు, బుద్ధితత్త్వము. విషయంబులకన్నన్ = దేశములకంటె. విషయము-నా. తా. దేశము, సంగతి. సుభిక్షంబు అని = కఱవులేనిదని. సుభిక్షము-వ్యు. సులభమైన సేవకలది-విగ్ర. దుర్భిక్షము. శ్రీనగరము = లక్ష్మీదేవి పట్టణము. సాగ్రహాహుతియై = అగ్రముతోఁ గూడుకొనిన పేరుకలదై. తలఁదాఁచుకొనుట = గూఢముగా నివాసము చేయుట ఎట్టయెనుట-వ్యు. ఎగుట + ఎనుట. ఆమ్రేడితము. దైవోపహతుఁడను అగు = దేవునిచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడనగు. ఉపద్రవము పాలుగాఁజేసిన = కష్టములకు లోనుకావలసినట్టి భాస్కరుఁడు = సూర్యుఁడు-వ్యు. భాః + కరుఁడు = వెలుఁగును జేయువాఁడు. తొంటి-రూ. తొల్లిఁటి, తొల్లింటి ఇవి "తొల్లి" యను పదముయొక్క షష్ఠీవిభక్తి రూపములు. డీలుపడి = సత్త్వహీనమై. తూర్పువోద్దు-వ్యు. తూర్పు + ఒద్దు-కర్మధారయసమాసమందు ఉకారాంతపదములకు అచ్చుపరమగునపుడు టుగాగమంబగు. విసవిస-ధ్వన్యనుకరణము. స్రాలై = బలిసినదై. తాపశము-రూ తాపసము = హోరము. కనకకుండలములు = బంగారుకమ్మలు. కృష్ణాజినము = అఁదు లేడితోలు. శిష్టుఁడు = సదాచారసంపన్నుఁడు చూపఱకున్ = చూచువారికి. వెఱపుగొలుపున్ = భయము పుట్టించును. ధూర్తవర్తనుఁడు = మోసమైన నడవడి గలవాఁడు కోపకాఁడు-స్త్రీ. లిం. కోపకత్తె. మహీసురుఁడు = భూదేవత = బ్రాహ్మణుఁడు. సంతప్తమై = మిక్కిలి కాఁచఁబడినదై. జేవురించి = ఎఱ్ఱఁబాఱి. దీర్ఘప్రమాణంబు-అచ్చుతప్పు దీర్ఘప్రయాణంబున్ = నిడుదైన పయనము చేసి. అత్యాక్రాంతుఁడై = మిక్కిలి యలసటను జెందినవాఁడై. అతిశ్రాంతుఁడై-అచ్చుతప్పు. ఎడనెడ-వ్యు. ఎడన్ + ఎడన్ = మధ్యమధ్య. ఇచ్చగించెను = ఇష్టపడెను. నిమ్నోన్నతము = మిట్టపల్లములుగలది. పథికులు = మార్గస్థులు. గమ్యస్థానము = చేరవలసిన చోటు. కడుంగడున్-వ్యు. కడున్ + కడున్, ద్విరుక్తముమీఁద బరుషసరళములు పరమగునపుడు లోప, స్వత్వ, పూర్ణబిందు, సంశ్లేషములతో జేదైనను వచ్చును. గనుక-కడుఁగడున్, కడుంగడున్, కడుగ్గడున్ అనురూపములు వచ్చును.

సీ. 4 ధైర్యశీలుఁడు = ధీరత్వము స్వభావముగాఁగలవాఁడు. అంగన = స్త్రీ. నాలుచీఁకటులు = దట్టమైనచీకట్లు (కారు = నల్లని.) మాతృకవ్యగంబులు = క్రూరజంతువులు. నలుదెసల-వ్యు. నాలుగు + దెసలు. చోరకిరాతులు = దొంగలు, బోయవాండ్రు. భయ

కంపితుఁడై=భయముచే వణఁకింపఁబడినవాఁడై, మాటిమాటికి వ్యు. మాటికి+మాటికి. హరినామస్మరణము=విష్ణునిపేరు తలఁచుట. తాన్+చేయు=తాఁజేయు. (ప్రథమావిభక్తియందుండిన «తాను, నేను» అనుపదములు ద్రుతప్రకృతికములు. విహ్వలచిత్తుఁడు అగును=భయముచే స్వాధీనతతప్పిన మనస్సుగలవాఁడగును. జన్నిగట్టు=బ్రాహ్మణుఁడు-వ్యు. జన్నియ+కట్టు=యజ్ఞోపవీతనియమములనడపువాఁడు. మూర్తీభవించెనో=ఆకారముఁదాల్చెనో. వెనువెంటన్ వ్యు. వెంటన్+వెంటన్-ఆమ్రేడితము. హరిహరా=శివశివా.

రెండవప్రకరణము.

మహోన్నతము=మిక్కిలి యెత్తైనది. నెలవు=స్థానము. ఆర్యావర్తము=ఆర్యులునివసించుచోటు; అదివింధ్యమును హిమాలయమునకును మధ్యనున్నభూమి. భగవన్నిర్మితముఅగు రాతిగోడచందంబునన్-ఈనినేకాళిదాసుకుమారసంభవమందు «కొలఁకఱ్ఱవలె» అని యుపయోగించెను. దుర్భేద్యము=భేదింపరానిది. నగము=కొండ-నానా. చెట్టు. నగము-వృక్షమనుపదము వైశాల్యము, ఔన్నత్యము, గాంభీర్యము-ఇవివిరసగా విశాల, ఉన్నతి, గభీర అనుమాటలకు భావార్థక తద్ధితరూపములు. మూఁడుకన్నుల వేల్పు=త్రినేత్రుఁడు=శివుఁడు. తెలఁదామ ... «పూర్వపుణ్యములు జనులను బాధించుచుండె బ్రహ్మాదులు వారినలని బాధ జనులనుఁదప్పించుచుంగొని నన్నుఁ బ్రతికారముచే నడపుదురని వేఁడెను. నేనును, మహర్షులును శుభస్థానముగోరుదురు, జపతపములన్ని శుచిత్వమువుట నేనుండుననిచెప్పి, శ్మశానమునే నాయునికిపట్టుగా నెంచుకొంటిని» అని శివుఁడు తనిననముంగూర్చి పార్వతితోఁ జెప్పెను. (చూ. భారతము. అను శాసనికపర్వము) దాక్షాయణి=దక్షప్రజాపతికూఁతురు సతీదేవి. కొంతకాలమునకు యజ్ఞమందు తండ్రిచే నవమానింపఁబడి, యోగాగ్నిచేఁ గాల్చుకొనిపోవఁబడి భస్మమాయె. తరువాతనామె హిమవంతునకు పుత్రికయై యతనికిఁ గూఁతురై పుట్టి మోహసము ధిలోకమున్న శివునకు వలపుఁబుట్టించి యాతనిఁ బెండ్లియాడెను. తాళ్ళుకట్టి కన్యాదానమిచ్చ-ఏదానమొసఁగిఁ జేయు పుణ్యమైనను దానము పరిగ్రహించువా

రికి షోడశోపచారములుచేసి పిమ్మట దానమీయవలెను. శాస్త్రోక్తమగుట యీయుపచారములలోనొకటి. దానములుపదాఱు గో, భూ, తిల, హిరణ్య, రత్న, విద్య, కన్య, దాసి, శయ్య, గృహ, అగ్రహార, రథ, గజ, అశ్వ, ఛాగ, మహిషీదానములు. బ్రహ్మచర్యము=ముంజితాడులోనగువానిధరించి వేదముపఠించుటకైయుండు వ్రతము. [illegible] లను. ఒకయింటివానిఁజేసె=గృహస్థునిఁజేసెను-బ్రహ్మచారి గురుశుశ్రూషచేయుచునుండువాఁడుగనుక వానికిల్లక్కఱలేదు. గృహస్థునకేయిల్లవసరమగును. మహీధరగుహాంతరంబులు=కొండగుహలలోపలి భాగములు. మహీనగము-వృష. భూమినిధరించునది. ప్రమథగణంబులు=శివభటులయొక్క సమూహములు. నందీశ్వరుఁడు-శివునివాహనమైన వృషభరాజము. అంకె=వృషభధ్వని. ప్రతిధ్వనులు=మాఱుమ్రోఁతలు. భూధరకూటములు=కొండకొమ్ములు. విహారంబునలుప=తిరుగ కిన్నరు-అశ్వముఖమునునరశరీరమునుగల వేల్పు. విద్యాధరుఁడు-దేవజాతివిశేషము. క్ష్మాధరంబు=కొండ (క్ష్మా=భూమి.)

పే ౬. రాజర్షి=రాజులయ్యు ఋషిప్రవృత్తిగలవారు-జనకుఁడు, ఋతుపర్ణుఁడు మొ॥ వారురాజర్షులు. బ్రహ్మర్షి=బ్రాహ్మణులైనఋషి-వసిష్ఠుఁడు, గౌతముఁడు మొ॥ వారు. దేవర్షి=దేవతాస్వరూపులై ఋషివ్యాపారముఁజేయువారు-నారదాదులు. గణంబులకున్=గుంపులకు. రాజర్షి ..భూమియై- హిమవంతుఁడు సోమలతాదియజ్ఞసాధనములకుఁబుట్టునిల్లగుటయు భూమినిధరించుటకు వలసినబలము గలిగియుండుటయును, పరికించి, బ్రహ్మదేవుఁడు అతనికి యజ్ఞభాగమును కొండలపై దొరతనమును తనంతటతానే అనుగ్రహించినటుల కుమారసంభవమునఁ జెప్పఁబడియెను. బ్రహ్మాండపురాణమందు "శైలానాం హిమవన్తంచ, నదీనాంచైవసాగరమ్। గన్ధర్వాణా మధిపతించక్రే చిత్రరథంవిభుః" అనియున్నది కాఁబట్టి దానియందుసోమలతలుండుటచేనది యిందఱకు యజ్ఞభూమియైయున్నది. పురాణములు 18 గలవు. గుబ్బలి=కొండ. భువనపావనములు=లోకములను పవిత్రపఱుచునవి. ప్రముఖ=మొదలైన. నదీమతల్లికలకున్=నదులలో శ్రేష్ఠమైనవానికి. మతల్లిక, మచర్చిక, ప్రకాండక, ఉద్ఘ, తల్లజము-ఇవిశ్రేష్ఠవాచకములు. గట్టువఱేఁడు=కొండలరాజు. కటి=నడుము. చరియించు=తిరుగు-హిమాలయమునకు హిమరేఖ (snow-line) మధ్యనేయున్నది. శీర్షశృంగములు=ఎత్తైనకొండకొనలు. దుర్గమఅరణ్యములు=చొరరానియడవులు. అమూల్యరత్నములు=వెలలేనిమణులు. దివ్యఓషధులు=మేలైనమందుచెట్లు. గైరికాదిధాతువులు=మణిశిలమొదలగు శిలావిశేషములు. బహుసత్వములు=అనేకక్రూరజంతువులు. సత్వము. ప్రాణి. బలము, త్రిగుణ

ములలోనొకటి, క్రూరజంతువు. సొబగు=అందము. చరియ-అచ్చుతప్పు. చఱియ-రూ. చఱి=పర్వతశిఖరము క్రిందిగోటు. అనంతమహిమ=తుదిలేని ప్రభావము. చలికొండ-నది 'హిమగిరి' కి సరియైన తెలుఁగుసమాసము. సింధువు-నానా. సముద్రము, ఏనుఁగు, ఒకనదము. తన్మధ్య-వ్య. తత్+మధ్య. పాంచాలము-ప్రస్తుతపంజాబు. చవిటి పఱ్ఱ=చౌడుమన్నుగలబయలు. రత్నగర్భన్=మణులు తమయందుఁగలవాని, అనఁగా, రత్నములుసైతము ఫలించునక్షేత్రములను. జీవనంబులు=ప్రాణములు, లేక, నీరు. పలుపాములు-మిశ్రసమాసము. తావున్=చోటున. కాఁడవులు=నల్లనియడవులు (కాఱు అడవి) శాలివాహనశకము-క్రీ. శ 78 సం॥ నుండి విక్రమార్కశకము-క్రీ.పూ. 67 సం॥ రమునుండి. దుష్టమృగకిరాతశరణ్యంబులు=దుష్టజంతువులకు, బోయవారలకు శరణుచొచ్చఁదగినవి. అమడ=నాల్గుక్రోసులదూరము. పాటవికులు-అచ్చుతప్పు. 'నాటవికులు' అనియుండవలెను. ఆటవికులు=అడవివాండ్రు. వనౌకసులు=అడవిమనుష్యులు-నానా. కోఁతులు.

శ్లో. 6 పులుఁగుఁగన్=పక్షులను. తేరన్=తెచ్చుచుండఁగా. దుర్వ్యసనములు=కామక్రోధములవలనఁబుట్టిన చెడుదోషములు. అవి-స్త్రీ, జూదము, వేఁట, వాక్పారుష్యము, దండపారుష్యము, అర్థదూషణము. కాఱుచీఁకటి=దట్టమైనచీఁకటి. ఆర్తనాదము=దుఃఖపుధ్వని. నిశ్చేష్టులై=కదలికలులేనివారై. పులకరించెను=గగుర్పొడిచెను. ఆజన్మాంతము=చనిపోవువఱకు. కృతజ్ఞుఁడు=చేసినమేలు మఱచినవాఁడు-విరు. కృతఘ్నుఁడు.

శ్లో. 7 చోరుఁడు=దొంగ. వెనువెంటన్-ద్వి. వెంటన్+వెంటన్. ప్రహారము=దెబ్బ-రూ. ప్రహరము. క్రొన్నెత్తురు-వ్య. క్రొత్త+నెత్తురు-సమాసమందుక్రొత్తాదులకంత్యవర్ణలోపమును మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబునునగు. కుండలములు=కమ్మంట్లు. జాలిగ నుఱన్=జాలికలుగఁగా. వానిగాయము-అచ్చుతప్పు. వానికాయము-అనియుండవలెను. నిజప్రాణరక్షకుఁడు=తనప్రాణమును గాపాడువాఁడు. సుమిత్రుఁడందుఱు-తనపేరుతాను చెప్పకొనరాదుగనుక 'అందుఱు' అనిచెప్పెను. ఒకఁడు తనపేరు, గురువుపేరు, కృపణునిపేరు, జ్యేష్ఠసంతానముపేరు, భార్యపేరును చెప్పరాదని పెద్దలుచెప్పుదురు. మృదుభాషణంబులకున్=మెత్తనిమాటలకు. భాషణము-దూ. భాష. ప్రచ్ఛన్నవేషుఁడై=మిక్కిలిగూఢమైన వేసముగలవాఁడై. ప్రతీక్షించు=ఎదురుచూచు. ఉపచారములు=సేవలు.

మూఁడవప్రకరణము.

ఇల్లుఁ గట్టుకొని కాఁపురముండుట=స్థిరముగా నుండుట. కృష్ణపక్షము=చీఁకటిగా నుండు 16 దినముల కాలము. కడముట్టు=అంత్యమగు. మాపులు=రాత్రులు. కలుషంబులు=మలినములు. కళాసంతతములు=కాంతిగలవి. దిశాముఖంబులు=దిక్కులకొనలు. అజ్ఞానఅంధకారమయము=తెలివిలేకపోవుటయను చీఁకటితో నిండినది. కించిజ్జ్ఞులు=కొంచెము తెలిసినవారు. జ్ఞానదీప్తిసంతతంబు=తెలివిచేతఁ బ్రకాశమానముగాఁ జేయఁబడినది. వెలుఁగు=కాంతి; ముండ్లకంచె. డింగుపడి=అడఁగి. రాజు-నానా. భూభర్త, చంద్రుఁడు, ఇంద్రుఁడు, యక్షుఁడు, క్షత్రియుఁడు. అస్త్రకరులు=బాధకలిగించువారు. నిశారాజు=రాత్రికిఁ బ్రభువు, చంద్రుఁడు. హేమంతఋతువు-మార్గశీర్ష పుష్యమాసములు. జగజ్జనులు-వ్యు. జగత్ + జనులు=భూమియందలిమనుష్యులు. ఆనందఅబ్ధి=సంతోషసముద్రము. కువలయఆనందప్రదాయకుఁడు=భూమికిసంతోషమును మిక్కిలిగాఁగలిగించువాఁడు, లేక, కలువలకు సంతోషమునుమిక్కిలిగాఁ గలిగించువాఁడు. కువలయము-నానా. భూమి, కలువ. స్వచ్ఛమూర్తులకున్=నిర్మలమైన శరీరముగలవారికి. షోడశకళాపరిపూర్ణుఁడై=పదునాఱుకళలచేనిండినవాఁడై. ఆకసము-తద్భ. ఆకాశము. పండువెన్నెల=పూర్ణచంద్రిక. ఓము-అవ్యుత్ప. రేము-రూ. రేయి=రాత్రి. మేను=ఒడలు=శరీరము. మాటుమణఁగి=మఱుఁగుపడు. ఆర్యా=పూజ్యుఁడా. ఆర్య-నానా. పూర్వాది. వర్చస్సు=తేజము. గోప్యము=దాఁచఁదగినది. మందభాగ్యుఁడనగు=తక్కువభాగ్యముగలవాఁడనగు. వేఁడికోలు=ప్రార్థన, కోలు-అను ధాతువునకు భావార్థకరూపము. మహీసురుఁడు=బ్రాహ్మణుఁడు-వ్యు. భూమికిదేవత. కొండొకపడి=కొంచెపుఁగాలము. ఎట్టకేలకున్-వ్య. కేలకున్ + కేలకున్-ఆమ్రేడితము. మిత్రదర్శనము=స్నేహితునిఁజూచుట, లేక, సూర్యునిఁజూచుట. లేమి-ఉండుధా. వ్యతిరేకభావార్థకము. శోషిల్లిన=ఎండిన. మనఃపద్మము=మనస్సనెడు తామర. వికాసవంతము=వికసముబొందినది. (సూర్యునిఁ జూచినఁగనే పద్మములు వికసించుట లోకధర్మమే) అప్తులు=ఇష్టులు. లోకబాంధవుఁడు=జనులకుఁజుట్టము, లేక, సూర్యుఁడు. దక్షిణాపథంబు=వింధ్యపర్వతము మొదలుకొని సేతువునకుఁగలదేశము.

పే. 9. పారంగతుఁడు=దరిఁజేరినవాఁడు, అనఁగా పండితుఁడు. పేరుమోసిన వాఁడు=కీర్తిఁజెందినవాఁడు. భట్టు-విద్వాంసుఁడును కవియునైనవాఁడు. నిరతఅన్నప్రి

దాత=ఎల్లప్పుడు అన్నము మిక్కిలిగాఁబెట్టువాఁడు. సంతర్పణము-తృప్తిపఱచుట. (అన్నముపెట్టి తృప్తిపఱచుటకే యీమాటనువాడుదురు) నింద్యకర్మములు=నిందింపఁదగినపనులు. తనివి=తృప్తి. తెన్ను=దారి. అనపహార్యంబులగు=దొంగిలింపరానివగు. చతుః+వేదములు=చతుర్వేదములు-విసర్గమీఁద, త, థలు, చటవర్గంబులు, శ, ష, సలు తప్ప తక్కినవర్ణములు పరముగునపుడు రేఫంబగు. అధిగమించితి=చదివితిని. షడ్దర్శనములు=ఆఱుశాస్త్రములు-తర్కము, వ్యాకరణము, ధర్మము, మీమాంస, వైద్యము, జ్యోతిషము. చతుః+షష్టి=చతుష్షష్టి=అఱువదినాలుగు. అలవఱుచుకొంటి=అభ్యాసపఱుచుకొంటిని. అక్కజపడి=ఆశ్చర్యపడి-వ్యు. అక్కజము+పడి. ఆదిశేషుఁడు-ఇతఁడు విష్ణువిపాన్పు. వేయితలలు రెండువేలనాలుకలుగలవాఁడు. గొప్పవాగ్ధోరణిగలవాఁడనియు ఛందశ్శాస్త్రము రచియించినవాఁడనియుఁ జెప్పుదురు. చతుః+ముఖుఁడు=చతుర్ముఖుఁడు=బ్రహ్మ. విద్యాధి-వ్యు. విద్యలకుస్థానమైనవాఁడు. దిగ్దంతులు=దిక్కులయందుండు ఏనుఁగులు-అవి, ఐరావతము, పుండరీకము, వామనము, కుముదము, సుప్రతీకము, సార్వభౌమము, అంజనము, పుష్పదంతము. ప్రతివాదిభయంకరుఁడు=ఎదురుగ వాదించువానికి భయముకలుగఁజేయువాఁడు. అత్తకోడలికవుఁబగ-విష్ణుని నాభికమలము నుండి బ్రహ్మదేవుఁడు పుట్టెను. లక్ష్మి విష్ణువుభార్య. కాఁబట్టి బ్రహ్మ లక్ష్మికొడుకు. సరస్వతి బ్రహ్మకు భార్య. కనుక లక్ష్మీసరస్వతులు అత్తకోడండ్రు. లక్ష్మి ధనమునకధిదేవత. సరస్వతి విద్యకధిదేవత. ధనవంతుఁడు విద్యావంతుఁడగుటయు, విద్యావంతుఁడు ధనవంతుఁడగుట లోకములో దుర్లభము. అందుచేఁ గవులు లక్ష్మీసరస్వతులొకచో నుండరని వర్ణింతురు. కర్ణాకర్ణిగన్=ఒకచెవినుండి మఱియొకచెవికి, అనఁగా, ఒకనినుండి మఱియొకనికి, ఇట్లు బాహాబాహి, కచాకచి, దండాదండి మొ|| నవి. ఇడి=ఇచ్చి. విద్యాధనులు=చదువేధనముగాఁ గలవారు. స్పర్థలు=పోటీలు. జీవయాత్ర=ప్రాణములు గడపుట. ఎల్లలన్ గూర్చి=పొలిమేరలనుగుఱించి.

పే. 10. పొరపులు=భేదములు. కేసరి-నామవా. సింహము, పొన్నచెట్టు. తొలికన్-తొలుఁకుశబ్దమునకు షష్ఠీవిభక్తి ఏకవచనము. వైదర్భులున్=విదర్భదేశపు జనులును. కినుక-రూ. కిన్క, కింక=కోపము. దండ్యులము=శిక్షింపఁదగినవారము. యథారాజాతథాప్రజా=రాజెట్లో జనులట్లు. విశ్వసనీయులు=నమ్మఁదగినవారు. కూటములు=కూడికలు. చలగాటములు=కల్లయాటలు. పోరాములు=స్నేహములు-ఇదిపోవచ్చుఅను క్రియనుండి కలిగినవ్యతిరేకభావార్థకరూపము. సాములు=వ్యాయామములు. సాము-నామవా

సగము. సెయ్యములు-తక్క. స్నేహములు. వివాహ్యములు=వైవాహికసంబంధములు. క్షణవినశ్వరములు=నిముసములో మిక్కిలినశించునవి. చిరస్థాయికంబులు=చాలకాలము స్థిరముగా నుండునవి. చంచలములు=మిక్కిలికదలునవి. కోడెత్రాఁచులు అట్లు=యౌవనమందున్న త్రాఁచుపాములవలె. దర్శనీయములు=చూడఁదగినవి. అంతరంగంబులు=మనస్సులు. విషాశ్రయంబులు=విషమున కాధారములైనవి. పుష్పసుకుమారంబులు=పువ్వులవలెఁ గోమలములైనవి. దయావృష్టులు=దయయనెడివానలు. బిట్టుఅలుక=శీఘ్రమైన కోపము. పిట్టపిడుగులు=[illegible]సివారములు. (రాజసేవనుగూర్చి 'శ్రీకాళహస్తీశ్వరశతకము' లో మంచిపద్యములుగలవు. వానింజదువనగును. దానిలో

“శా॥ రాజుల్ మత్తులువారి సేవనరక-ప్రాయంబు వారిచ్చునం
భోజాక్షీ చతురంతయానతురగీ-భూషాదులాత్మవ్యథా
బీజమ్ముల్ తదపేక్షచాలు పరితృ-ప్తింబొందితిన్ జ్ఞానల
క్ష్మీ జాగ్రత్పరిణామమిమ్ము దయతో-శ్రీకాళహస్తీశ్వరా” మొ॥

పద్యములు ముఖ్యములు.) అవలంబకుఁడు=ఆశ్రయించినవాఁడు. నాస్తి=లేదు. కక్కుఱితి=లోభము. భూలోకమాత=భూలోకమునకుఁ దల్లి. రాజతేకము-భావార్థకమందు “తేకము, తనము, అ మొ॥” ప్రత్యయములు చేర్పఁబడును. పౌరుషేయములు=పురుషునిచేఁ జేయఁబడినవి-భగవంతునిచే జేయఁబడినవికావనుట. వశిష్ఠాదిమహర్షులు-వశిష్ఠుఁడు, కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు, గౌతముఁడు, జమదగ్ని. గోమాంసభక్షకులు=ఆవుమాంసమును దినువారు. విశ్వసనీయములు=నమ్మఁదగినవి. పరమభాగవతోత్తములు=శ్రేష్ఠులైన భగవద్భక్తులు-వారు ప్రహ్లాద, నారద, పరాశర, పుండరీక, వ్యాస, అంబరీష, శుక, శౌనక, భీష్మ, దాల్భ్య, రుక్మాంగద, అర్జున, వశిష్ఠ, విభీషణాదులు. కలిప్రభావము=కలియుగముయొక్క మహిమ. యుగములు నాల్గు-కృత, త్రేత, ద్వాపర, కలియుగములు. [illegible]=[illegible]. వికలముఅగుట=నశింపఁబడినదగుట. ఉత్తరీయము=పైనవేసికొనుబట్ట. [illegible]=[illegible] ధా-తుమున్నర్థకము. అభ్యుదయంబు=శుభములు కలుగుట. అవశ్యము ఆచరణీయము=తప్పక చేయఁదగినది. పారవశ్యము=మైమఱపు-ఇది “పరవశ” అనుదాని తద్ధితరూపము. చింతామణి=కోరినకోరికలనిచ్చెడు దేవమణి.

నాల్గవ ప్రకరణము.

శ్లో 12. అంతః + శోకము = అంతశ్శోకము = లోపలి దుఃఖము. బాహ్య + ఉపచారములు = బాహ్యోపచారములు = పైయూడిగములు. వెన్నెల-వ్యు. నెల్ల + నెల-కుంభవృష్టి = కడవలతోఁ గుమ్మరించినట్లు కురియువాన. దుఃఖానలసంతప్తము = ఖేదము అను అగ్నిచేత మిక్కిలి కాల్పఁబడినది. కృపారసశీతలంబు = దయయను రసముచేతఁ జల్లఁగాఁ జేయఁబడినది. ఆప్తులవదనములే = స్నేహితునిమాటలే. చంద్రకరస్పర్శనంబున = చంద్రుని కిరణములయొక్క తాఁకుడువలన. కరము-నా. చేయి, ఏనుఁగుతొండము, కప్పము. కిరణము. ఉపశాంతము = శాంతము. కొఱఁత = తక్కువ. కారణఅంతరము = మఱియొక కారణము, ఇల్లు గాలినందుల మొ॥ నవి. ఉగ్రగ్రీష్మము = వేడుగ్రీష్మము, అనఁగా గ్రీష్మకాలాదులు లేనియట్లు. తేజము = మాపంగిన కాంతి. నిగురు-రూ. నివురు = కట్టెనిప్పుమీఁది భస్మము. సుమిత్రుఁడవు = మంచిస్నేహితుఁడవు వెలిఁబుచ్చక = వెల్లడిచేయక. చతురంగము-రూ. చదరంగము-రథములు, గజములు, తురగములు, పదాతులు గలది. అన్యోన్య = ఒండొరులయొక్క.

శ్లో. 13. లోకజ్ఞుఁడు = ప్రపంచజ్ఞానముగలవాఁడు. వేదజ్ఞుఁడు = వేదములయొక్క తెలివిగలవాఁడు. శుక్రనీతి-శుక్రుఁడు రాక్షసులగురువు. ఇతఁడు గొప్పనీతిశాస్త్రకర్త, రాజనీతిని దెలుపు నొక గొప్ప గ్రంథమును రచియించినాఁడు. ఉద్గ్రంథము = గొప్పపొత్తము. అమూలాగ్రముగఁ = మొదలునుండి తుదిదాఁక. పగతురు-రూ. పగఱు-వి. వ. పగతుఁడు = శత్రువు. సందియంపడు-వ్యు. సందియము + పడు-పద్యాదులం పరముగువర్ణము ప్రథమావిభక్తి ముఅర్థకమునకు వైకల్పికముగా లోపమును, కొన్నియెడలఁ బూర్ణానుస్వారంబును అగును. విప్రపుంగవా = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా-సింహ, శార్దూల, నాగ, పుంగవ, వృషభ, కుంజర మొ॥ నవి శ్రేష్ఠవాచకములు. చెలికారము = చెలిమి = స్నేహము. కరతలామలకము = అరచేతిలోని యుసిరికాయ, అనఁగా, స్పష్టముగా. విశారదుఁడు = మిక్కిలి తెలిసినవాఁడు. శోకపూరితము = దుఃఖముతో నిండినది. ఉపశమించును = శాంతించును. భరతఖండము-భరతుఁడను ప్రసిద్ధరాజపురుషుఁ డేలిన దేశము, ఇండియా. ప్రశస్తతమము = మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది-తమ superlative degree, తర comparative degree. జీవనములు ఒసఁగుట = నీరిచ్చుట. వేల్పుటువిదలు = దేవతాస్త్రీలు-వ్యు. వేల్పు + ఉవిదలు-కర్మధారయంబున ఉకారాంతపదములకు

అమ్ము పరగునప్పుడు టుగాగమంబగు. నందనవనము-ఇంద్రలోకమైన స్వర్గమునందలి దేవతల యుద్యానవనము. కాశ్మీరము-నానా. కుంకుమపువ్వు, మెట్టతామరదుంప.

వ. 14. స్రవంతులు=నదులు. కామధేనువు=సమస్తకోరికలనిచ్చెడు గోవు. కల్పవృక్షములు-మందారము, పారిజాతము, హరిచందనము, సంతానము, కల్పము. అమరాపురంబు-ఇంద్రునికి రాజధాని. విషయంబునకున్=దేశమునకు. కీర్తిశేషుఁడయ్యెన్=యశస్సుమాత్రము మిగిల్చినవాఁడయ్యెను, అనఁగా చనిపోయెను. పరోక్షమునన్=వెనుక-వి.రు. సమక్షమున. జ్యేష్ఠుఁడు-వి.రు, కనిష్ఠుఁడు. గద్దె-రూ. గద్దియ=సింహాసనము. పితృసమో జ్యేష్ఠః=అన్నగారు తండ్రితో సమానుఁడు. లోకోక్తి-వ్యు. లోక+ఉక్తి=జనుల మాట. గారవము=ప్రియమై. ఉన్కి-రూ. ఉనికి-ఉండుట. కృపంతము. స్వయంవరము=స్త్రీ తనంతట తానే భర్తను వరించియాడు పెండ్లి. ప్రవర్తిల్లెన్=నడచెను. మేనిజిగి=శరీరకాంతి. సోయగము=అందము. వలపులు=కోరికలు-నానా. పరిమళములు. ఎలనాఁగ=యౌవనముగలయాఁడుది. పాణిగ్రహణము=చేయినిఁబట్టికొనుట, అనఁగా, పెండ్లియాడుట. బోటి=ఆఁడుది. ఆన-ప్ర. ఆజ్ఞ. నెలఁత-రూ. నెలతుఁక=స్త్రీ. నెలవు=స్థానము. తమ్ములు=వెనుకఁబుట్టినవారు, లేక, తామరపూవులు. వికాసముగలిగి విలసిల్లునప్పుడు=సంతోషముఖములుగలిగి ప్రకాశించునపుడు, లేక, విడిచి ప్రకాశించునపుడు. రాజు=పుడమిఱేఁడు, లేక, చంద్రుఁడు. చూపోపమి=చూచి సహింపకుండుట-వ్యు. చూపు+ఓపమి. (తమ్ములు ..కుమురను ఈ వాక్యములందుఁ జంద్రపరముగను, భూభర్తపరముగనుగల రెండర్థములను బాగుగా గ్రహించునది.) చెవిసిల్లుగట్టుకొనిపోవు=మిక్కిలి సమీపమునుండి కలహించు.

వ. 15. పొరపు=భేదము. దోహదముచేసి=ఎరువువేసి. దోహదము-నా. కాంక్ష, వేవిళ్ళు. రవులు-రూ. రగులు, రాలు=మండు. సమిధలు=కట్టెలు. కీలు=ఉపాయము. వాతబెట్టినట్లు=నోటఁబెట్టినట్లు ('వాత' అనునది కాలుపు అనునర్థముతో వాడుదురు కాని యీయర్థమునకు సరియైన ప్రయోగము గానరాదు.) వాతన్-వాయిశబ్దముయొక్క సప్తమీఏకవచనము. ప్రౌఢ-తద్భ. ప్రోడ=నేర్పుకత్తె. అదను=సమయము. వర్ధిలన్=పెంపొందునట్లు. గాదిలి=ప్రియమైన. గారాము, గారాబము, గారాబు-ఇవి సమానార్థములుగలవి. లలన=స్త్రీ. జగన్మోహనాకారంబగు=లోకమును మోహింపఁజేయు నాకృతిగలదగు. మదనుఁడు=మన్మథుఁడు. అల్లారుముద్దు=మిక్కిలిమనోజ్ఞము-ఇట్టిదే

"అల్లారుబెల్లము." మక్కువమెయి = ప్రేమతో. కడతేర్పన్ = పంపఁగా. మొరకులు = మూర్ఖులు. సంకల్పము = ఎన్నిక. దినదిన ప్రవర్ధితములు = రోజురోజు పెరుఁగింపఁబడునవి. ఐకకంఠ్యముగన్ = ఒకటే కంఠధ్వనితో. ప్రవాదము = కారణము లేకయే కలిగి లోకమునం దలకట వ్యాపించినమాట.- తాళము వేయుట-లోపఁబలుకుటయనుట.

పే. 16. ఉసురులన్ = ప్రాణములను. భ్రాతృవాత్సల్యము = సహోదరప్రేమ. తీరినది అదిగా = చనిపోయినది మొదలు. క్రూరి = క్రూరుఁడు. కడుపుచించికొనఁ గాళ్ళపైఁబడును-తనముఖ్యబంధువులకు హానిగాని యపకారముగాని చేయఁదలఁచిన దానిఫలితము తానే యనుభవింపవచ్చునని చెప్పుటకీసామెత నుపయోగింతురు. అప్రతిష్ఠ = దుర్యశస్సు. కడుపులోఁబెట్టుకొని = మిక్కిలి రహస్యముగానుంచి. వేఁగఁజాల = పరితపింపనేల. ఉంట-రూ. ఉండుట-ఉండు ధా-భావార్థకము. దుర్యశపాలుసేయుట-వ్య. దుర్ + యశము + పాలు + చేయుట.

అయిదవప్రకరణము

నరుఁడు = మనుష్యుఁడు-నా. నా. అర్జునుఁడు. రూపులు = రాత్రులు. యామములు = జాములు. జారచోరులు = వ్యభిచారులు దొంగలును. నిశాచరులు-వ్యు. రాత్రియందుఁ దిరుగువారు. కాలపురుషుఁడు = కాలమనెడి మగవాఁడు. కొక్కొరోకో- కోడికూయుట యందగు ధ్వన్యనుకరణము.

పే. 17. తలిపివెన్నెలలు = క్రొత్తవెన్నెలలు. కాలయాపనము = కాలముగడపుట. అలక్ష్యాత్ అమృతమ్ విషం = జాగుపలనఁ జాలమంది తప్పించుపదార్థము చాలమ గలిగించు వస్తువగును, అనఁగా, జాగుపలన మంచి చెడుగగును. విషమ్ + అని = విషమ్మని-అను కరణంబు పరంబగునపుడు అహహాదిశబ్దముల మకారమునకు ద్విత్వము వైకల్పికముగానగును. బుధులు = పండితులు-నా. నా. వేలుపులు. ఆర్యా = అయ్యా. కనులుగప్పి = మోసముచేసి. గంగిగోవు = పూజ్యమైనయావు. అనివార్యము = అడ్డగింపరానిది. చింతఆక్రాంతచిత్తుఁడు ఐ = దుఃఖముచేతఁ గ్రమ్మఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై. భావిస్థితి = భవిష్యదవస్థ. తలపోసి-తలపోయుధా. కృదంతము. దురపిల్లుట = శోకించుట. భయకో

నిర్వ్యాజమయి=కారణముచేతను దుఃఖముచేతను స్వాభావికమైన యౌవనమూలముకల దియై. బాష్పజలకలితనేత్రియయి=కన్నీటిచేతఁ జెవరునట్లు చేయఁబడిన కన్నులుగలదియై. అవలోకించి=చూచి, ఇట్లు ఆలోకించి, విలోకించి మొ॥ నవి. అగర్భశ్రీమంతుఁడనునయి=కడుపులోఁబడినది మొదలు సంపదగలవాఁడనై. అభిమానధనుఁడనునయి=స్వగౌరవమే విత్తముగాఁగలవాఁడనై. అవ్వారిగాన్=అపరిమితముగా. అవ్వారి-రూ. అవారి.

పే. 18. పట్టెఁడు-వ్యు. పట్టిలి+ఎఁడు-పరిమాణార్థకమైన ఎఁడు వర్ణకము పరంబగునపుడు సమస్త ప్రాణములకు సంధినిత్యము. దోసిలి, పటిలి మొ॥ శబ్దములందు ఇవర్ణమునకు లోపము నిత్యముగానగును. లావణ్యావలి=ముత్యములలోనుండెడి కాంతివంటి కాంతిగలది. సంప్రాప్తయౌవనయై=లభించిన పడుచుఁదనముకలదియై. కుట్టకుదకు-వ్యు. కుదకు+కుదకు. పంచకుఁజేరుట=ఆశ్రయించుట. ప్రతిక్రియలు=మాఱుచేతలు. కర్తవ్యము=చేయఁదగినపని. శయ్యాతలము=పాన్పుఅను ప్రదేశము. శిరసావహించి=గౌరవముతో స్వీకరించి-శిరస్సు అంగములలో నెల్ల నుత్తమమైనదియు, దానధరించుటయును గౌరవముఁగనఁబఱచుటయునగుఁగాన నీయర్థమువచ్చెను. సన్నాహము=ప్రయత్నము. చేసి-తృతీయార్థకమైన యవ్యయము. కతిపయ=కొన్ని. గంభీరభావంబులు=లోఁతైన యుద్దేశములు. లోలోపల-వ్యు. లోపల+లోపల. బేలవడక=పైకిదుఃఖపడక-ఈయర్థము ఆ ప్రాంతములందు వాడుకలోనున్నది. కాని యిట్టియర్థమునకు గొప్పకవుల ప్రయోగములుండినట్లుఁదోఁచదు. "బేలుపడు" అన మోసపోవు అను వర్థమందుమాత్రము ప్రయోగములున్నవి. కత్తివాటు=కత్తిదెబ్బ. కత్తివాటువేసిన నెత్తురులేక-శారీరశాస్త్రప్రకారము లజ్జ, భయము, జుగుప్స మొ॥ నవి కలుగునపుడు మొగమునందలి రక్తము స్థానము విడిచిపోవుననియుఁ దెల్లఁదనము (Blush) గలుగుననియు నెఱుంగునది. అంతస్తాపము-వ్యు. అంతః+తాపము=లోపలివేడిమి. అంచలములన్=మేనలను. తరములం బట్టి=చాలకాలమునుండి. వావిడిచి=నోరుతెఱచి. అమాత్యులు=మంత్రులు. దండనాథులు=సేనానాయకులు. నియోగులు=నియోగములు (ఆజ్ఞలు) కలవారు, అనఁగా, ఒకరి యాజ్ఞకులోఁబడి యుద్యోగములుచేయువారు-ఇట్టి యుద్యోగములు సలుపువారు వేదముచదివెడు వైదికులనుండి భిన్నవ్యాపారస్థులై యుండుటచే బ్రాహ్మణులలో వీరెండు తెగలును గలిగినవి.

పే. 19. అభినయించిరి=నటించిరి, అరదంబులు=రథములు, బౌక్యసము=ధనా

గారము. మెఱమెచ్చుల ఔదార్యమున=మిక్కిలి మెచ్చుటయొక్క యతిశయమును. మెఱమెచ్చు-ద్వి. మెచ్చు+మెచ్చు. పొమ్ముట=వ్యాపించుట. కెలంకులు=ప్రక్కలు-ఏ. వ కెలను, కెలకు. వైవర్ణ్యము=రంగులేకపోవుట, అనఁగా, తెల్లఁబోవుట. ఎగ్గు-విరు. లగ్గు అక్కసము=కోపము. పవలు-రూ. పగలు యశఃకాములు=కీర్తినిఁ గోరువారు రాజపగ=రాజులయొక్క విరోధము.

పే. 20 పామరులుఅనక=అజ్ఞులనిరోధించక. అనక-అనుధా. వ్యతిరేకక్త్వార్థకము. అవియునట్లు=పగులునట్లు. తొల్లి ..గడతేర్చినకథలు-అశ్వత్థామ ద్రోణుని పుత్త్రుఁడు ద్రుపదసోదరుఁడైన దృష్టద్యుమ్నుఁడస్త్రసన్న్యాసముచేసియున్న ద్రోణాచార్యుని గొంతుకఁగోసెను. తండ్రినట్లు ఘోరముగాఁ జంపినందులకును, భీముఁడు దుర్యోధనుని గదాయుద్ధములో నక్రమముగాఁ దొడలు విఱుగఁగొట్టి చంపినందులకును, అశ్వత్థామ మిక్కిలికోపించి శివునిఁగూర్చి తపముఁజేసి, యతనియనుగ్రహమువలన దివ్యమైన ఖడ్గమొకటి సంపాదించి యదిచేతఁబూని జయోత్సాహులై హాయిగా నిద్రాసుఖమనుభవించుచున్న పాండవవీరులపైఁబడి, మొదట తన తండ్రినఁజంపిన ధృష్టద్యుమ్నునిఁ జిత్రవధంబొనరించి, తరువాత శిఖండిమొదలగు పాంచాలురనుజంపి, పిమ్మట ద్రౌపదీపుత్త్రులైన యేవురుపపాండవులను గతప్రాణులుగఁ జేసెను. ఉపపాండవులు-ప్రతివింధ్యుఁడు, శ్రుతసోముఁడు, శతానీకుఁడు, శ్రుతసేనుఁడు, శ్రుతకీర్తి. శస్త్రిక=బాణము. విషాగ్నులు=విసమును, నిప్పును. సకళత్రముగన్=భార్యతో. సంతానము-నానా. సంతతి, కల్పవృక్షములలో నొకటి. భూతబలి=ప్రాణులకుఁగానుక. శాస్త్రాధ్యయనము=శాస్త్రములఁజదువుట. సహపాఠులు=కూడఁజదువువారు. వాత్సల్యము=కుమారునియందలి ప్రేమ. వేగు=రాజ్యసమాచారము. నానా ఉదయము, చారుఁడు. ధర్మరాజు=నీతినడుపురాజు. రామరాజ్యము-రామునికాలములో దేశము సుభిక్షముగనుండెను. బాల్యమరణాద్యరిష్టములులేవు. అందుచే జనులు కడుపులోనిచల్ల కదలకుండనుండి సుఖము ననుభవించిరి. గనుక రామరాజ్యము మేలైనరాజ్యమని యర్థమువచ్చె. ప్రసన్నముఖుఁడు=సంతుష్టిగల ముఖముగలవాఁడు బెబ్బులి=పెద్దపులి. హృదయము బెబ్బులి-అనఁగా, మనస్సు పెద్దపులివలె భయంకరమైనది. నోరు గామధేను , తేనెకుండ-మాటలింపుగనుండెననుట. విషపుంజము=విషములప్రోగు.

పే. 21. ఱేలుఎండలు=స్థిరమైనకొండలు. కృపారసగర్భితములు=దయయనెడు రసములోనఁగలవి. అపాయసంభృతము=హానిచేఁ జక్కఁగా భరింపఁబడినది. ఇయ్యకోన=

సమ్మతించ పరితాప్రితవు=చక్కఁగా గారవించువాఁడవు. తమ్ములకున్=అనుజులకు, లేక పద్మములకు. రాజు=పుడమిఱేఁడు, లేక, చంద్రుఁడు. ఏకాకి=ఒంటరి. పులుఁగులు=పక్షులు. చుక్కలగుమి=నక్షత్రములగుంపు. చుక్కలు-పక్కి. కుక్రియలు. నెలకొను=నెలకొనగానుండు. ప్రహృష్టహృదయుఁడయ్యెన్=మిక్కిలి సంతోషించిన మనసు గలవాఁడయ్యెను.

ఆరవప్రకరణము

పొడుపుగొండ=ఉదయపర్వతము-తూర్పున సూర్యుఁడుదయించుటకొక పర్వతము, పడమర నస్తమించుటకొక పర్వతమునుగలవని పురాణాదులలో వర్ణింతురు. ఇంద్రనీలము=నల్లనిమణి. మాణిక్యపుటరుఁగు-వ్యు మాణిక్యము+అరుఁగు-కర్మధారయమందు మువర్ణాంతపదములకుఁ బుంపులగు. ఉకారాంతపదములకు అచ్చుపరమగునపుడు టుగాగమంబగు.

వ. 22. ఈశ్వరమహిమ అతిశయములు=భగవంతుని గొప్పప్రభావములు. అవసానదశ=తుదియవస్థ. జాగరము=రాత్రులు మేలుకొనియుండుట-వి. జాగారము. కాలకృత్యములు=తగిన కాలములందుఁ జేయవలసినపనులు-దంతధావనాదులు. సంపర్కము=చేరిక. అనుష్ఠానములు=ఆచారములు. నిర్వర్తింపక=నెఱవేర్పక. దోషాపహారము=దోసములను బోఁగొట్టునది. ప్రాయశ్చిత్తము=పాపపరిహారార్థము చేసెడు కర్మము. అఘమర్షణస్నానము=సర్వపాపములను బోఁగొట్టెడు మంత్రములతోఁ గూడిన స్నానము. అర్ఘ్యప్రదానము=చేతులతో అంజలి నీరువదలుట. ఇసుకతో లింగము జేసి-పూర్వము శ్రీరాముఁడు శివలింగమును బ్రతిష్ఠ చేయఁదలఁచి హనుమంతుని లింగముఁ దెచ్చుటకై కాశికిఁ బంపెనఁట. వర్జ్యమది. ముహూర్తమునకు లింగము తేఁబడనందున సీతయిసుకతో లింగముఁ జేసి స్థాపనముఁ జేసెనఁట. అప్పటినుండియు నీరీతి ఇసుకతోఁగాని లేక, బంకమంటితోఁగాని శివలింగమును జేసి దానిఁ బ్రతిదినమర్చించుట వాడుకలోనికి వచ్చినట్లు తోఁచుచున్నది. పార్థివము జేసికొని=మన్నుతోఁ జేయఁబడిన లింగమునకుఁ బూజచేసి. రాకుమారుఁడు=రాచపడుచువాఁడు. అవస్థాభేదము=స్థితియొక్క మార్పు. ఓడియాకుల

చావిడిచియుండుటలు, లేక, తెగతెంపులు-ఒకగొప్పకవి « ఒడియేకులు » అనివాడియు న్నాఁడు. అకవి యభిప్రాయమునుబట్టి « స్వర్గమునకుఁ బోయిన నాఁడియేకులేదా » యు న « ఈలోకములో నుండినప్పు దేవులాడుకొనుట మొదలగు నీచప్రుఁబనులుచేయుట తటస్థింపవచ్చునుగాని, సమస్తసౌఖ్యముల కాలవాలమైన స్వర్గమునకేఁగి నా యొడిలో నేకులేదా » యని. ఇచ్చట-స్వర్గమువంటి సౌఖ్యదమైన స్థలమునకుఁ బోయినప్పటికి విడు దలలు తెగతెంపులేదా-యని యర్థము. బహిష్కరింపఁబడిన=వెలివేయఁబడిన. సాయ ము-తల్లి. సాహాయము.

ప. 23. సుట్టుమట్టు=మర్త్యపుఁబ్రదేశము-కష్టములుగుడుము=కష్టములు పొందు. గోరుచుట్టుపై రోకటిపోటు=కష్టముమీఁద మఱియొకకష్టమువచ్చుట. వైరులు-శత్రు. శ్రీ థులు. కామక్రోధాదుల-కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము, మాత్స ర్యము-వీనికి నరిషడ్వర్గములని పేరు. కుటీరంబు=గుడిసె. తనివి=తృప్తి-యా. తన్వి. తీఁటు. మీరిన=స్వశక్తి నతిక్రమించిన. ఎగ్గు=కీడు-విరు. లగ్గు. వెండియు=పిమ్మట. బారి=బాధ. కాలువిచేగాని తలగోకికొనుట=స్వయముగా నాశనముఁ దెచ్చుకొనుట. బెత్తెడు-వ్యు. బెత్తి+ఎఁడు. దేహయాత్ర=శరీరమును గడపుట, అనఁగా, కాలముగడుపుట. తెవ్వ =తీరుటకుపయోగించెడు కొయ్య. పాడమఁవగిఁ=పుట్టఁదగిన. కార్యాపర్యంబులు= వెనుకముందులు. పురుషార్థము=పురుషప్రయోజనము-అవినాలుగు. ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము. కృతార్థుఁడవై=కోరికతీరినకోరిక గలవాఁడవై.

ప. 24. గండ్రగొడ్డలి=పెద్దగొడ్డలి. కూఁకటివేళ్ళతోన్=ప్రధానమైనవేళ్ళతో తత్ రక్తమునన్=ఆనెత్తురుచేత. తర్పణము=తృప్తి. స్వీకరించిన=పుచ్చుకొనిన. ఇరువది యొక్కమారు...పరశురాముఁడట్టు-పరశురాముఁడు జమదగ్ని కొడుకు. కార్తవీర్యార్జు నుఁడు జమదగ్నియొక్క హోమధేనువు నెత్తుకొనిపోయెను. దానఁగోపించి పరశురాముఁ డు కార్తవీర్యునిఁ జంపెను. పిమ్మట కార్తవీర్యునికొడుకులు జమదగ్నిని వధించిరి. జమ దగ్ని వధింపఁబడుటవిని యతనిభార్య రేణుక యిరువదియొక్కమారులు గుండెబాదుకొ ని యేడ్చెను. పరశురాముఁడు జనకవధవలనఁ గ్రోధంబున కార్తవీర్యసుతుల హతులం జేసి తల్లి యిరువదియొక్కమారులు రొమ్ముమీఁద బాదుకొని యేడ్చినందులకు నిరువదియొక్కసారులు క్షత్రియులపై దండెత్తి గర్భములోనున్న పిండములసయితముగా నందఱను జంపి, యా వధమువలనఁ బాఱిన రక్తముతోఁ బితృదేవతలకుఁ దర్పణములిచ్చి కోపశాంతినిఁ జేసి కొనెను. అంతరాయములు=అడ్డంకులు. ముమ్మాటికి-వ్యు. మూఁడు+మాటికి. విరక్త

ము=ఊహ, శంక, సంశయము. ముహూర్తము=రెండుగడియలకాలము. కృషి=ప్రయత్నము. అమోఘముగన్=వ్యర్థము కానిదిగ. శుభప్రాయకముగ=మేలును కలిగించునదిగ. చెఱుపుచ్చు=నాశము చేయు. పొంచుండి=ముడుఁగుపడి కనిపెట్టుకొని యుండి. పోతుటీఁగ-వ్యు. పోతు+ఈఁగ=మగయీఁగ. కాలహరణంబు=జాగు.

పదవ ప్రకరణము.

పే. 25. అర్వీటన్-వ్యు. అ+వీటన్=ఆపట్టణమందు. ఆర్యులు=పెద్దలు. నిరుపమానవైభవములు=సాటిలేనిభోగములు. శంకరుఁడు=శివుఁడు-వ్యు. సుఖమును గలుగఁజేయువాఁడు. దిగంబరుఁడు-వ్యు. దిక్+అంబరుఁడు=ఆకాశమే బట్టగాఁగలవాఁడు, అనఁగా, బట్టలేనివాఁడు. శివుఁడు సర్వసంగపరిత్యాగియు జితేంద్రియుఁడునగుటచే యతనికి బట్టలేదు. భిక్షాటనము=బిచ్చమెత్తుట. మానసపుత్త్రుని పాత్రిగఁజేసికొని-శివునివివాహసమయమున బ్రహ్మయొక యపరాధము సలుపఁగా శివుఁడు చూచి కోపించి వానియైదుతలలలో నొకదానిని నఱికెను. ఈబ్రహ్మహత్యాపాపంబును బోఁగొట్టుకొనుటకు బ్రహ్మకపాలమును పాత్రిగఁజేసికొనవలసివచ్చెను. అలితో=భార్యతో. విదేశములపాలై=పరదేశములందుఁదిరుగువారలై. నిలయమై=స్థానమై. ఎన్నిక=గణన=పేరు. మ్లేచ్ఛులన్=గోమాంసభక్షకులై స్వాచారములనువిడిచి యస్పష్టముగా మాటలాడుచు వర్తించువారలను. ప్రతిష్ఠించి=నిలిపి. ఏకచ్ఛత్త్రముగన్=ఒకేగొడుగుక్రింద, అనఁగా ఒక్కరిపరిపాలనక్రిందను. ఆచంద్రతారార్కముగన్=చంద్రుఁడు, నక్షత్రములు, సూర్యుఁడు నున్నంతవఱకు. శకము=ఒకరిపరిపాలనతోఁ జేరిన సంవత్సరము. నెవ్వగ-వ్యు. నెఱ+వగ=నిండుకోపము. మంజులతరానందవార్ధి=మనోహరమైన సంతోషసముద్రము. ఓలలాడు=తేలు (ఓల=జలక్రీడాసమయమునందుఁ బ్రేరేపించుటకై యుపయోగించునట్టి శబ్దము.) వలపు=మోహము. గురుఁడు-నా. నా. తండ్రి, ఉపాధ్యాయుఁడు, బృహస్పతి. నాటకరాజము=దృశ్యప్రబంధములలో శ్రేష్ఠమైనది. వినుతి=గొప్పపొగడ్త. అభిజ్ఞానశాకుంతలము-ఇందలి కథాసంగ్రహము-విశ్వామిత్రునకును మేనకకును శకుంతలయను కూఁతురుపుట్టెను. ఆమెను శకుంతములు పెంచుటచే శకుంతలయని పేరుపెట్టిరి. ఆ

మెతల్లి వనదుర్గలచే రక్షింపఁబడి యొకకాలనియందున నుంచఁబడఁగా, కణ్వుఁడను ఋషి చూచి యామెను దీసికొని పెంచెను. ఆమె పెరిగి యౌవనవతియైయుండఁగా, హస్తినాపురాధీశుఁడైన దుష్యంతుఁడు వేటకై యామె యుండువనమునకు వచ్చెను. ఆ యువతీయువకులకన్యోన్యమోహము కలుగఁగా వారు గాంధర్వవిధిని వివాహమాడిరి. వారలకు భరతుఁడను పుత్త్రుఁడు గల్గె. శకుంతల వివాహానంతరము చాలకాలము కణ్వునింటనే యుండి పిమ్మట తండ్రియనుమతిమీఁద భర్తసన్నిధికిఁ బోయెను. (తండ్రి కూఁతురత్తవారింటికిఁ బంపునప్పుడు పడిన ఖేదము నాటకములోఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడెను) భర్త మొదట నామెను దన పట్టపుమహిషిగాఁ గైకొనక బాధించి, పిమ్మట నాకాశవాణివాక్యములు విని యామెను జేకొని కుమారుని యువరాజునుగా నొనరించెను. ఆకుమారుఁడే కౌరవులకు మూలపురుషుఁడు. కాళిదాసు-ఇతఁడు విక్రమార్కుని కాలములోనున్న కవి. ఇతఁడు కాళీయనుగ్రహముచేఁ గవిత్వము చెప్పుచుండెనటుల వదంతిగలదు. విక్రమార్కునాస్థానమందలి నవరత్నములలో నితఁడొకఁడు. ఇతఁడు మంచియుపమానము లుపయోగించుటకుఁ బ్రసిద్ధి. ఇతఁడు శాకుంతలము, మాళవికాగ్నిమిత్త్రము, విక్రమోర్వశీయము నను నాటకములను రచియించెను. పాణిని-సంస్కృతవ్యాకరణకర్త. సరస్వతీదేశమున జన్మించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇతఁడు చేసిన వ్యాకరణము సంస్కృతభాషకాధారము. పతంజలి ఇతఁడు పాణినివ్రాసినవ్యాకరణమునకు భాష్యము వ్రాసెను. ఇతఁడు యోగశాస్త్రప్రవర్తకుఁడు. ఇతని నాదిశేషావతారమనియుఁ జెప్పెదరు. ఇతఁడెనిమిదవ శతాబ్దమువాఁడని తోఁచుచున్నది. భాష్యము=సూత్రవ్యాఖ్యానగ్రంథము. పూరించి=పూర్తిఁజేసి. గీర్వాణ=దేవభాష. వార్త్తికములన్ = చెప్పఁదగినవి, చెప్పదగనివి, చెడ్డవియగునర్థములను స్పష్టముగాఁ దెలుపు గ్రంథము. వరరుచి-ఇతనికి మఱియొకపేరు కాత్యాయనుఁడు. ఇతఁడొకఋషి. ఇతఁడు పతంజలికిఁ దరువాత రెండువందలయేండ్లకాలమున నుండెనని చెప్పుదురు, ఈపేరుగలవాఁడే మఱియొకఁడు కలఁడందురు. అతఁడు విక్రమార్కునియన్నయఁట. ప్రాకృతభాషకు వ్యాకరణము చేసెనఁట. పారము=ఒడ్డు.

పే 26 వరాహమిహిరుఁడు-ఒకజ్యోతిష్కుఁడు. ఇతఁడు 1400 సంవత్సరములకు ముందుండినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇతఁడు గ్రహణములు చంద్రవృద్ధిక్షీణతలును దెలుపునట్టి బృహత్సంహితయను మఱియొకగ్రంథముగూడ రచియించెను. విక్రమార్కుని యాస్థానమందలి నవరత్నములలో నితఁడొకఁడు (విక్రమార్కుని యాస్థానపండిత రత్నములు-ధన్వంతరి, క్షపణకుఁడు, అమరసింహుఁడు, శంకువు, బేతాళుఁడు, భట్టి,

ఘటకర్పరుఁడు, కాళిదాసు, వరాహమిహిరుఁడు) సంస్కృతపదపారిజాతము=గీర్వాణ భాషామాటలకుఁగల్పవృక్షమువంటిది. మృతజీవుఁడు=చచ్చియు బ్రతికియున్నవాఁడు. అమరసింహుఁడు-విక్రమార్కునియొద్దనున్న నవరత్నములలో నొకఁడఁట. ఇతఁడు జైనపండితుఁడు. తక్షకుఁడు-ఇతఁడు కద్రువకొడుకు. సర్పము. ఇతఁడే పరీక్షిత్తును గఱచి చంపెను. తక్షకుని ..చేసినధన్వంతరి-పరీక్షిత్తు శమీకునికుమారునిచే సర్పగండముచేఁజచ్చునట్లు శపింపఁబడి సముద్రమధ్యమందొక గృహము నిర్మించుకొని ప్రాయోపవిష్టుఁడై శుకుని వలన భాగవతకథ వినుచుండెను. తక్షకుఁడు రాజును గఱచుటకై వచ్చుచుండెను ధన్వంతరియను దేవవైద్యుఁడు పరీక్షిత్తునకు వైద్యముచేయుటకై వచ్చుచుండెను. ఇద్దఱును దారిలో దారసిల్లిరి. ఎందులకెక్కడికి వెళ్ళుచున్నావని యొండొరులు ప్రశ్నించుకొనిరి. ధన్వంతరి పరీక్షిత్తునకు వైద్యము చేయునని తక్షకుఁడెఱిఁగి వానిసామర్థ్యముఁ దెలియఁ దలఁచి, యొకపుష్పఫలసహితమైనచెట్టును గఱచి దానిని భస్మముఁజేసి ధన్వంతరిని దానిని బ్రతికింపుమనెను. అసాధారణవైద్యప్రజ్ఞగల ధన్వంతరి యావృక్షము [illegible] బ్రతికించెనఁట. తక్షకుఁడు ధన్వంతరికిలంచమిచ్చి వెనుకకుఁబంపివేసెనఁట. భస్మపటలము=బూదిదప్రోవు, సుభాషితరత్నావళి=మంచిమాటలను మణులవరుస. భర్తృహరి ఇతఁడు చంద్రశర్మయను బ్రాహ్మణునికొడుకు. చంద్రశర్మ బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర జాతులు నాలుగింటను నలువురుకన్యకలను బెండ్లియాడి బ్రాహ్మణ స్త్రీయందు వరరుచిని క్షత్రియస్త్రీయందు విక్రమార్కుని వైశ్యస్త్రీయందు భట్టిని శూద్రవనితయందు భర్తృహరిని గనెను. ఇతఁడు శాలివాహనుని పుట్టుకకుముందు నూటముప్పదియైదు [illegible] ఉజ్జయినినేలెనఁట. ఇతఁడు సుభాషిత రత్నావళియనుగ్రంథమేగాక వాక్యపదీయమను వ్యాకరణగ్రంథమును, రాహుటకావ్యమును రచించెను. చిన్నప్పటి నుండియు యోగులు తపస్వులు మొ॥ వారు సేవచేయుటయందు నీతనికిఁ బ్రీతిమెండు. ఇతనిరాజ్యకాలమునందొక పేదబాపఁడు భువనేశ్వరియను దేవి నుపాసించి ముసలితనమును చావును రాకుండఁజేయునట్టి పండొకటిసంపాదించెను. కాని తాను దరిద్రుఁడును విరాగియునగుటచే దానిని రాజునకొసఁగెను. రాజుతనప్రియురాలైన యనంగసేనకిచ్చెను ఆమె తనకుఁబ్రియుఁడైన గుఱ్ఱపువానికిచ్చెను. వాఁడొకదాసికి దానినిచ్చెను. అది తనయిష్టుఁడైన గొల్లవానికిని, ఆగొల్లవాఁడు తనకిష్టురాలగు పేడయెత్తెడుదానికిని నిచ్చెనఁట. అది పేడతోఁ బండియున్న గంపలోఁ బైని యుండఁబెట్టుకొని యింటికిఁబోవుచుండెనఁట. అప్పుడు రాజా పండును జూచి దీనియందలినిజముఁగనుఁగొని స్త్రీలెంత ప్రియముఁజూపినను నమ్మఁదగరని నిశ్చయించి సంసారమందు విరక్తిఁగలిగి యాపండు

ము విక్రమార్కునకిచ్చి తాను తపోవనమునకుఁబోయి సుభాషిత రత్నావళిం జెప్పెనని చెప్పుదురు. కోవిదులు=మిక్కిలి తెలిసినవారు. హృదయంగమంబు=మనసునకింపైనది. జ్యోతిష్కులచే ..దివాకరమే-అక్షాంశరేఖలు, సమభాగరేఖలు మొ॥ నవి గ్రీన్‌విచ్ అను పట్టణమునుండి లెక్కపెట్టుట ఆంగ్లేయాదిభూగోళశాస్త్రజ్ఞుల కలవాటైనట్టులు మన యిండియాలోని జ్యోతిష్కులు ఉజ్జయిని నగరమునందు మధ్యస్థానముగఁ జేసికొనిరి. తిలకము-నా.వా. శ్రేష్ఠము, ఒకచెట్టు. పుటభేదనమే=పట్టణమే. మేఘసందేశము-ఇది 120 శ్లోకముల కావ్యము. ఒకయక్షుఁడు తనప్రభువైన కుబేరునకేదో యపరాధము చేయఁగాఁ గుబేరుఁడు వాని నేఁడాదిభార్యను విడిచి రామగిరియను పర్వతముమీఁదనుండు నట్లు శిక్షవిధించెను. అతఁడా పర్వతముమీఁద నతికష్టముతోఁ గాలక్షేపము చేయుచు తొమ్మిదినెలలుగడపెను. అప్పుడాషాఢమాసమందొకనాఁడు దట్టమైన మేఘములుకవఁ బట్టఁగా నతఁడు భార్యకై యున్మాదావస్థలోనుండి మేఘము వంకఁ దిరిగి "ఓ మేఘరాజమా! నీవు కుబేరుని రాజధానియైన యలకాపురికిఁబోయి నా భార్యతో నాల్గుమాసములో వచ్చుచున్నానని చెప్పిరమ్మ" ని సందేశముం బంపెను. మేఘము వెళ్ళ నేలేదు. అచ్చట్లో నలకాపురికిదారియు, నచ్చటవింతలు, భార్యయొక్కయవస్థలు మొ॥ నవి చక్కఁగాఁగవి వర్ణించినాఁడు. ఇందలిపురవర్ణనమే యుజ్జయినీపురమును జూచి వ్రాయఁబడినదఁట. రాజశేఖరుఁడు-నా.వా. రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు, శివుఁడు సార్థకనామధేయుఁడు=అర్థముతోఁగూడిన పేరుగలవాఁడు. అతిశయోక్తి-సంబంధములేకపోయినను సంబంధమున్నట్లు చెప్పుట. ఇదియొకయలంకారము. అష్టైశ్వర్యములు-అణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకామ్యము, ఈశత్వము, వశిత్వము. మహేశ్వరుఁడు=శివుఁడు-ఇతనికి మేనంతయు విభూతియే. విభూతియన నైశ్వర్యము. కవిసమయము=కవులయాచారము. గర్జనంబులు-మేఘములధ్వనులు. ఘనుఁడు-నా.వా. మేఘుఁడు, గొప్పవాఁడు భూరివృష్టులన్=బంగారువానలను, లేక (మేఘపరమైనప్పుడు) గొప్పవానలను. నిరసనము=తిరస్కారము. అభిగమ్యుఁడు=పొందఁదగినవాఁడు. మందారము-కోరినకోరికలనిచ్చు దు కల్పవృక్షము. సాగరుఁడు=సముద్రుఁడు. సరీసృపము=పాము.

సీ. 27. కృపామిళితయులు=దయతోఁగూడినవి. పౌరజనంబులు=పట్టణపు జనులు. శోభల-ప్రస్తుతిప్రౌఢ. గానముదోఁచె=గానముచేయు. ఒంపక-వ్యర్థ. జాయా+పతి. పరస్పరానురాగత=ఒండొరులప్రేమయొక్క. కువలయానందనుఁడు=భూమికి యానందమును వృద్ధిచేయువాఁడు. రమానాయకుఁడు=లక్ష్మికొడుకు, మన్మథుఁడు. ప

శౌర్యుఁడు-వ్యు. శాంతినిఁగలుగఁజేయువాఁడు, మహాత్ముఁడు. సువర్ణులై=మంచి రూపుగలవాఁడై, శీల, మంచితెలివిగలవాఁడై. ప్రతీహారి=ద్వారపాలకుఁడు-ఇది రెండు లింగములందును నుపయోగింపఁబడును. జోహారు=నమస్కారము. కేసరి-నా. నా. సింహ ము, గుల్మము, పొన్నచెట్టు మొదలగునవి. ముదల=ఆజ్ఞ. సచివున్=మంత్రిని. ముట్టఁగట్టకన్=సమీ పమునను (ప్రథమ-కఱుఁగలి) కన్నెత్తు=మాపోపమి. మనఃప్రమోదకరము=మనస్సునకు మిక్కిలి సంతోషముఁగలుగఁజేయునది.

పే. 28 ఒడలు-విశేష్యవచనము. కృతఘ్నుఁడు=చేసినమేలుమఱచువాఁడు. చె ప్పఁటే-కృష్ణుఁడు-ఇదిపదావిశేషణముగా నే గొప్పకవులచే వాడఁబడుచుండెను. అ త్యుత్కృష్టములగు=మేలైనవగు. పూర్వసంచితములగు=మునుపు సంపాదించినదగు. నై యాయ్యరసన్=స్నేహితులకు. కంపెడు-వ్యు. కంప+ఎఁడు. బలగము=పరిజనము. ని ష్పుణ్యుఁడనై-వ్యు. నిర్+పుణ్యుఁడను+ఐ. మఱుఁగుచున్నది=సంతాపించుచున్నది. ప్రాయశ్చిత్తము=పాపపరిహారార్థము చేసెడుకర్మము. కృపఅంతరంగితములు అగు=ద యతోఁగూడిన హృదయములుగలదియగు. అపాంగఅవలోకనంబులన్=కడకంటిచూపు లను. సుగుణాఢ్యఅతుఁడు=మంచిగుణములనెడి మణులకు స్థానమైనవాఁడు. మనుజేం ద్రుని-వ్యు. మనుజ+ఇంద్రుని=రాజుయొక్క. పాదయుగళము=పదములజంట.

పే 29. దెప్పగ-వ్యు దెబ్బ+వగ=వింగుదుఃఖము. [illegible]=[illegible]జంట. తొ లంగనో=తొలగెనో. ఉత్తరీయాంచలంబునన్=పైబట్టకొంగున. గాటంబు-విశే. గాఢం బు. పంతకాఁడు=పోటిచేయువాఁడు. ప్రతినలు=ప్రతిజ్ఞలు. దండ్యులు=శిక్షింపఁదగి నవారు. విషాదంబుదక్కి=దుఃఖముమాని. మహాఆనందభరితుఁడు=గొప్పసంతోషము తో నిండినవాఁడు. పునఃప్రణామంబు=తిరిగి సాగిలఁబడి మ్రొక్కుట. ఐక్యము=ఏకీ భావము.

పే 30. రాయబారులు=మధ్యవర్తులు. అన్యాయము-విశే. న్యాయ్యము. కార్యంబు కానడుఁడ-ప్రథమాఁద క, చ, ట, త, పలకు గ, స, డ, ద, వలగు. సకలకళాపరిపూ ర్ణుఁడు=అన్నివిద్యలచేఁ[illegible] [illegible]. పోక-పోవుట. కృతంగము.

ఎనిమిదవప్రకరణము.

పరాజయము = ఓటమి.

పే. ౩౧ సాలవల్లి = సాలవనపఙ్క్తి. సరస్వతి-బ్రహ్మభార్య విద్యకధిదేవత. బృహస్పతి-బ్రహ్మమానసపుత్త్రులలో నొకఁడు. దేవతలకుగురువు. గొప్పబుద్ధిమంతుఁడు. కుసుమశస్త్రుఁడై = స్త్రీలకు మదనునివంటివాఁడై. శ్రితజనచింతామణి = ఆశ్రయించిన వారికిఁ గోరికలనిచ్చుచు దేవమణివంటివాఁడు. జన్మకారణమును.. నాకంపుబుకాని గూర్చుచు-వంశమునకు గౌరవము, తల్లిదండ్రులకుయశము, బంధుజనులకు సంతసంబు ననుట. ఇదిక్రియాలంకారము. మగటిమి = శౌర్యము. సత్కులపవిత్రు = మంచికులము నందుఁబుట్టుట. ఎలనాఁగ = యౌవనస్త్రీ. చిత్రరూపులన్ = పటమునందున్నవానిరూపము లను. వాగ్భంగము = మిక్కిలివాక్పటుత్వము.

పే. ౩౨. ముక్తాఫలమ్ తేటతేట = గొప్పతెల్లనైనముత్యములు. ముక్తాఫ-ల్యమ్. మూఁడు + తాపము-అవి ఆధ్యాత్మికము, ఆధిభౌతికము, ఆధిదైవికములు. మేలియున్న వంటి = సుందరాకృతి. భద్రజాతిజము = శుభకార్యముల యందుఁ బ్రయోగార్హము నకు యోగ్యమైన మేలిమేలుగు-ఏనుఁగులు భద్ర, మంద, మృగయని మూఁడుజాతు లు. కళ్యాణనిధి = శుభలక్షణములకు స్థానమైనది.

తొమ్మిదవప్రకరణము.

రూపప్రమందహాసము = నూవిలో చిరునవ్వు. దుర్గమము = చేరరానిది. కస్తూరితమ కన్ = మిక్కిలి తేటగ.

పే. ౩౩ కైదొక్కలి = పోటుదనము చెప్పఁగొనివిడచి. పైనిగ్గ్రహించున్ = మిక్కిలి చిత్రములను. అమాయకత్వము = మోసమెఱుఁగకపోవుట. వెంగళితనంబు = ముగ్ధత్వము. భావిత = ఇచ్చకమ్ములనములై = నిగ్గులములైన. జనపదంబులన్ = గ్రామములను. రంగ కాళ్ళను. కృతజ్ఞము (రాతి = పూర్ణిమనాఁటి వెన్నెల) మేఘుఁడు-నా నా. ఇం గురువు. సౌధంబు-వస్త్ర. కన్నులలోఁ గట్టఁబడినది = మేడ నూతనపుష్పముల దేశమునందు. సందేశార్థములు = వార్తలందలిసంగతులు. ప్రత్యంగిరి = పంపి. ఇచుంటుఁడు. నా నా. ఇంద్రియముల. సిద్ధార్థి = బుద్ధదేవుఁడు యొక్క-రత్నసేనుఁడు బౌద్ధుఁడు గాన నట్లు పలికెను.

పే. ౩౪ అరదము-తేరు రథము. భీమరాజు = తన పుత్రిక, ఇప్పటి

బీరారుసీమయు దేశములు. నిషధరాజు=నలుఁడు.—నిషధ వింధ్యపర్వతసమీపమున పయోష్ణీనదీతీరమునందుండు దేశము. చుటంపుటంచలు—వ్యు. చుట్టము+అంచలు —నలుఁడొకనాఁడుతన ప్రమదావనములో విహరించుచుండ హంసపిండొకటి యతనికిఁగన్పడెను. అతఁడు వానిఁదఱిమితఱిమి వానిలోనొక్కదాని బట్టుకొనియెను. అది నను రాజపాయము చేయునని తలఁచి ఓరాజా నన్ను విడువుము. నీకుఁబత్యుపకారముగ నొకచక్కని కన్యను నీకొడఁగూర్చెదను, అని చెప్పఁగా నివలుఁడు విడిచిపుచ్చెను. సుద్దులు...పలుకులు,-ఆయంచ దమయంతి వద్దకుఁబోయి నామె చేఁబట్టుపడి. ఓకాంతా? నేను నలుని హంసను. నలుఁడు రూపగుణవైభవముల సమానుఁడు. నీవు నారీరత్నంబవు. అతఁడు పురుషరత్నంబు. మీయిద్దఱ సమాగమంబనోన్యశోభాకరంబు గీ॥ నీవు నలునకుఁ బేర్మితో-దేవివైనఁ గాక నీసముజ్జ్వలరూప-కాంతికి ధన! సత్యసౌభాగ్య భాగ్యాభి-జాత్య భద్ర! అతఁడు నాయకుఁ డగుట విఫలంబు గాదె,,అని పలికెను. వలపు-నా వా. లోకప్రేమ, పరిమితము. పువ్వులు కాన మాకాహాళికిఁ=మన్మథునికొఱకును. పువ్వులు కాఁడు—వ్యు పువ్వులు విల్లునందుఁగలవాఁడు,అవి అరవిందము, అశోకము, చూతము, నవమల్లిక,నీలోత్పలము పువ్వుటీరము—వ్యు. పువ్వు + తీరము=పువ్వులపొదరిల్లు. సెజ్జ—ప్రకృ. శయ్య=పాన్పు. రేలు—ఏ.వ రేయి. జలకేళి= నీటియందలియాట. భారతము—వ్యు. భరతవంశపు రాజులచరిత్ర. సమ్మదితుఁడు=మిక్కిలిసంతోషమును బొందినవాఁడు. నాదూపిక=వాక్సమర్థతగల. పరోపకారార్థమిదమ్ శరీరమ్=ఇతరులకు పకారము చేయుటకొఱకే యీదేహము (ఈయఁబడెను)

పే. 85 నిరుపేద=మిక్కిలిబీద. పథ్యపానంబులకై =హితమైనవానికొఱకు, త్రాగువానికొఱకు. పరివేష్టించి=చుట్టుకొని. చేసి—తృతీయార్థమైనయవ్యయము. సమేతము=కూడుకొనినది దారుఢ్యము=బలము. కునుకు=నిద్ర. సన్నిపాతము—వికృ. జన్ని=వాతపిత్తశ్లేష్మములనెడు త్రిధాతువులదోషము చేఁగలిగిన మహారోగము.

పదియవ ప్రకరణము.

పే. 86 జగన్మోహనాకారుఁడు=లోకములను మోహింపఁజేయుశక్తిగలవానికి మధ్యము లోకము=భూలోకము—స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళములలో మధ్యలోకమనుట అను పానము=మందుతోఁ గూడఁజేర్చు పుచ్చుకొనెడివస్తువు.

పే. 87 కల్పలత—దానిపేరు, కల్పవృక్షపుఁదీఁగయనియర్థము. సైన్నిహము=రంగుమాఱియుంట. మకరందము=తేనె. ఇందువదన=చంద్రుని వంటిమోము గలదానా.

పే. 88 పలుపసదనములు=అనేకబహుమతులు.

పదానుక్రమణికాప్రకరణము.

కర్పూర మంజరీ=కర్పూరముల గుత్తి. మంజరి—నానా. పూగుత్తి,పూచిన కొమ్మ,పెద్దముత్తెము. మెదుకు—రూ. మెతుకు=అన్నము యొక్క కణము. మాయవు—మాయము, ధా. వ్య. తిరకార్థక మధ్యమపురుషైకవచనము. అవ్యవస్థితముగాన్=వ్యవధానము లేనిదిగా. వడిగాడ్పులు=వేడిగాలులు. వడ- నానా. గాడ్పు, శ్రమము. హృదయశల్యము=మనస్సునకు బాణమువంటిది.

తె, 39. పరివారము=దగ్గఱివారలు. నాడుగోలె=ఆదినము మొదలు. జట్టుబయలు—వ్యు. బయలు + బయలు. అవస్థాంతరము=మఱియొకస్థితి. విమనస్క—విరుద్ధమైన బుద్ధిగలది. గుట్టుమట్టులు=రహస్యపుఁబ్రదేశములు. చక్కెరబోఁడి=పంచదారవలెను శ్రేష్ఠమయినయాఁడుది. సంగడికత్తెయలు=స్నేహితురాండ్రు.

సీ 40. దుర్గమంబులు అగుతావులు=ప్రవేశింపరాని చోటులు. అలమట=చింత. అఁపుడు=—రూ, నావుడు, అనుడు- ఇవిఅనుధాతువుయొక్క ఆనంతర్యార్థకరూపములు, దేహవల్లిక =తీఁగవంటిశరీరము. అడ్పువారు=ఆడించువారు. అడ్పు —అడుధా: ప్రేరణార్థకరూపము. తీర్చువారు=చక్కఁజేయువారు. వేడికోలు=వేడుకొనుట. అగుడు=కాఁగా—అగుధా. ఆనంతర్యార్థకము. జాణ=నేర్పరి ఎలజవ్వనంబు=నిండుయౌవనము. నిప్పటిల్లు=అతిశయించు, నల్లకవచ్చుమంతిదాఁ మెటయేన్ —ఆనఁగా ఉపాంగమైనవనికివచ్చివిషయమునుమఱుగుపరచు వేల. కలాఁడు—రూ. కలఁడు,కలవాఁడు. రాజహంసము= శ్రేష్ఠమయినరాజకుమారుఁడు., లేక,ఎఱ్ఱనిముక్కుకాళ్ళుగలహంస. హంసములుమూఁడు విధములు —(1) రాజహంస (2) మల్లికాక్షము. =మాసినముక్కు కాళ్ళుగల తెల్లహంస (3) ధార్తరాష్ట్రము=నల్లనిముక్కుకాళ్ళుగలహంస. మానససరోవరము=మనస్సనెడు శ్రేష్ఠమయినకొలను. లేక,టిబెత్తులోఁగలమానససరస్సు. (ఆటిబెట్ సరస్సులోహంసలు చాలగనుండు నని చెప్పుదురు.) బింబము—నానా; మండలము, దొండపండు. బెమ్మక ము.—వ్యు. కొల + మగము =అరవిరిఁబోడి—సగము విచ్చిన చేల,తోడ, వలవ,లకుశర్వరి బడు. మొగుడుబోలిన తెరఁగ=మొగుడు బోధించి. అనుంగు చెలులు =ముఖ్య స్నేహితురాండ్రు.

సీ. 41 చక్కని మేను—వ్యు. చక్కని + మేను=చక్కనివాడు. వెక్కసాడి=

యోషనాగుల నుండుఁ గలుగు చేష్టలుగల స్త్రీ. (టక్కు=మోసము.) విద్దె—ప్రకృతి. వి ద్య. ఆప్తురాలి=స్నేహితురాలు, ఆప్తుఁడు, స్నేహితుఁడు.—ఇది స్త్రీ పుంలింగములందును నుపయోగింపఁబడును. సుప్రసాదము=చిత్తము. సుకుమారియు కన్య=మంచి రాచకన్య. వధూవరులు=పెండ్లి కూఁతురు, పెండ్లి కొడుకు. కలయిక=సంగమము, కూడిక. ముక్కంటికంటి మంటలపాలుగాని మన్మథుఁడు=శివుని కంటియొక్క మంటలచేతఁ జావని మన్మథుఁడు అనఁగా మన్మథుఁడంత సుందరమైనవాఁడయ్యెనని భావము శివుని మూఁడవకంటి మంటలచేఁ జావనివాఁడని భావము—దక్షుకూఁతురు దక్షభార్య, సతి, దక్షుమాటచే శివుఁడు మిక్కిలి కోపించి ఘోర తపస్సుచేయుచుండెను ఆతపస్సువలన లోకములకేమి చేటు వాటిల్లునోయని యింద్రాదులు దుపసి శివుని మనస్సునకుఁ గలఁత గలిగించుటకై మన్మథుని బంపిరి. మన్మథుఁడు తన పుష్పబాణములను శివునిపైఁ బ్రయోగింపఁగా వాఁడు మిక్కిలి యాగ్రహించి వానిని తనమూఁడవకన్నులోని జ్వాలచే భస్మము గావించెను. మచ్చలేనియచ్చపుచంద్రుఁడు=కొంచెము లేని స్వచ్ఛమైన చంద్రుఁడు, అనఁగా చంద్రునకు నడుమ కొంచెము చ్చయుండును. అది కుందేలని కొందఱు, జింకయని కొందఱు చెప్పుదురు. ఈ మకరందుఁడా చంద్రునివంటి మనోహరుఁడయ్యు వానికి మచ్చగలిగి యుండలేదనుట. రాజాధిరాజులు=రాజులపై రాజులు, చక్రవర్తులు. పాదఅరవిందములపై=పదములను పద్మములమీఁద. ఉపాసనము=సేవ.

పండ్రెండవ ప్రకరణము,

షోడశకళాపరిపూర్ణము అగు=పదాఱుకళలచే నిండినదగు. ప్రయత్నసాధ్యము=ప్రయత్నముచే సాధింపఁ దగినది జాళువాపసిఁడి=అపరంజి (పదియవన్నె) బంగారము. కృపాతిశయమకరందమ్ము=దయారసము నిండు తేనె. కెందమ్మి- వ్యు, కెం+తమ్మి= ఎఱ్ఱతామర. పడఁతుక—స్త్రీ. పడఁతి= స్త్రీ. మానపు అంగన=మనసు బాలింతవాఁడుని. ధన్యత= కృతార్థత. ముదవోహ= స్త్రీ- వ్యు. మిల్లనిదానికగలది పోలు+ఇంచువదన= పోలు గిందువదన- తద్ధర్మముందు ఈ కారాంత పదము పై అచ్చుపరమగునప్పుడు నకారాగమము. పరాఙ్ముఖంబు= పెడ ముఖము, అనఁగా, అయిష్టము. గొడవ=దుఃఖము. మూర్ధము=తృప్తుల్యము. తావులు=స్థానములు. మానిని-వ్యు మానముగల యాఁడుది. ముగ్ధ- ప్ర. ముగ్ధ=సిగ్గుగలయాఁడుది.

పే. 43. రాజనందన - షష్ఠీ. చంద్రునింటి వంటి వాడు [illegible] స్త్రీ. [illegible] అనఁగా పెండ్లియాడుట. గర్భిణీ [illegible] భూమ్యాధికారము నాకము = స్వర్గము — వ్యు. న + అకము = పాపము లేనిది. పట్టపది — [illegible] పదము + అవని. [illegible] నిరంతరము [illegible] పరాక్రమము [illegible] బుద్ధి [illegible] భావార్థగతిని అన్యథా = వేరుగా మనోగతంబులన్ = ఉద్దేశములను [illegible] నీతిమయి [illegible] పూర్వపక్షము = వాదము — నానా. [illegible] చేతి = పిలిచి. [illegible]

పే. 44 [illegible] = కటికి. [illegible] సంతప్తము = [illegible] మిక్కిలి [illegible] నానా. [illegible] చంద్రముఖుఁడు — నానా. [illegible] వ్యు. చంద్రుని [illegible] గలవాఁడు. [illegible] = రోగము, [illegible] పంచ [illegible] నానా. వ్యాఘ్రము [illegible] బాధింపఁబడుట. [illegible] కీర్తి [illegible] = లోఁబడుట.

పే. 45. వచోచమత్కృతి = మాటల నేర్పు. [illegible] = తెలివిలేనివాఁడు. [illegible] = [illegible] ప్రాయము = వయస్సు, వయోజ్యేష్ఠుండవు — వ్యు. వయః + జ్యేష్ఠుఁడవు [illegible] పెద్దవాఁడవు. పదిలము = జాగరూకము. [illegible] యథార్థము [illegible] = [illegible] దృష్టాంతములు = నిదర్శనములు. [illegible] శరీరము [illegible] భాగ్యము [illegible] బహిఃప్రాణము = పైప్రాణము. [illegible] నానా. [illegible]

పే. 46. [illegible] = స్నేహితుని - స్త్రీ. [illegible] హాస్యరసము — [illegible] శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, వీరము, రౌద్రము, భయానకము, అద్భుతము, శాంతము. [illegible] — [illegible] పదము [illegible] + [illegible] ధ్వని.

పదుమూఁడవ ప్రకరణము.

దోషసంపర్కృగ = [illegible] ప్రభాతము = ప్రాతఃకాలము. పద్మిని = తీగ. మానవతి [illegible] = మానవతి [illegible]. నాయకుఁడు ధర్మ, శృంగార నాయకుఁడు. ప[illegible] = [illegible]. సూర్యుఁడు పాపపుణ్య[illegible] పర్యాయ[illegible]. [illegible] = [illegible]. సహస్ర కరంబులతోన్ = వేయి కిరణములతో. తేజుండు [illegible] తేం + [illegible]. [illegible] = వ్యాపించుట. కుంభ[illegible]ము = బంగారు [illegible]. కుంభము — [illegible]. కుసుమ[illegible], బంగారు, కమండలువు. చెలువం[illegible]న్ = అం[illegible]ముగ. [illegible] = పాలను [illegible]. తా[illegible] = [illegible].

పే. 47. [illegible]డు = [illegible] రాజు, రాజా[illegible] వాఁడు [illegible] అనుదినము [illegible] జీవించువారు, సేవకులు. అమాత్యులు = మంత్రులు. [illegible] = పూజించుఁ దగినవాఁడా. అర్ఘ్య[illegible]న్ = అర్ఘ్యము. [illegible] = [illegible].

పే. 48 [illegible]న్ = [illegible] "వాఁడు" [illegible] [illegible]గావరాదు. [illegible] = [illegible] దంతము. జితేం ద్రియత్వము = ఇంద్రియ[illegible] జయించుట. [illegible] శివుఁడు జితేంద్రియుఁ డైన శివుఁడయినను. [illegible] కాని [illegible] యనిమిత్త [illegible] యింద్రి[illegible] —పూర్వము భృంగి యనువాఁడు [illegible] పార్వతి [illegible] [illegible] శివు కుమారిమము సేవ చేయుచుండెను. పార్వతి [illegible] యతని [illegible] రక్తమాంసములు [illegible]. అది [illegible] భక్తుఁడగు శివుఁడు [illegible] అంతట [illegible] దేవునికి [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] దేశము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] యా[illegible] [illegible] వాఁడు = [illegible] [illegible]

కాని, వానివలె సత్యుల మాటల సహాయము పొందినవాఁడు కాఁడు దానును=బృహస్పత్యాది తపసులని ముఖ్యము సోక్ష్యరా శిశిక్త. దనుజు=బహిరింద్రియ నిగ్రహము. శమము= అంతరింద్రియనిగ్రహము. నిచిపి=బసచేసి. మొనయుఁడు=ఉన్నఁడు రెండవబృహస్పతి- రూపకాలంకారము. బృహస్పతిబ్రహ్మ మానసపుత్రులలో నొకఁడగు అంగిరసుని కొడుకు. ఇతను దేవతలకు గురువు. మహాబుద్ధిమంతుఁడు ఇతనికిఁ బృహస్పతియనియుఁ పేరు లదు. వాగ్ధి=సంతోషము. మహోపాయకాంతి శ్రేష్ఠ=గొప్పపా, కోర్కెను సమీపించునది యనము. సార్వభౌములన్=సమస్త భూమికి నేలురాజులను. శిఖ్యంతిగిరి=శిక్షించుటకుఁ గోపించుట. బికారిని=ఇంగుళిని. వాక్శుద్ధి=మాటలయొక్క నిర్మల్యము. నేననేలు=వ్యం. నేలు + నేలు. శ్రీఅష్టగహోరర్ఘమువి=జనులచేత దయగలిగియుండు మంత్రి. తీర్థము=పవిత్రజలము.

ప. 49, కర్ణాకర్ణి=చెవులందు చెవికినికిడి. చరితార్థంబు=సఫలమైనకార్యము. పుణ్యాహీయుండు=కులగురువు- వర్ణ. ముందుహితముననెప్పువాఁడు. హరిద్వారము-గంగాద్వారమందలిపట్టణము. పూర్వము మనువు అను రాజు రాజ్యము జంపి విడిచి తపించెనట. అరణ్యమందుఁ మరణకాలము సిద్ధము మహాపుణ్యక్షేత్రము కావలయునని ప్రార్థింప విష్ణువట్లనుగ్రహించెనట కనుక యిది పుణ్యక్షేత్రమాయెను. పరమేష్ఠింబ్రతిష్ఠించి=భగవంతుని నిలిపి. ఆతుత్రజ్ఞులు=కళ్ళెర్ప. ఊని=పూని. భూతిప్రతీహి- సోదరునికి పాలచేసినవాఁడు. సర్గమము=వెడలిక అస్తమించె=మృతియైచెననుట. నిరహంకారుఁడు=అజ్ఞానించువాఁడు. దూరెనో=నిందించెనో. విధిపతిపాశము=కాలమునిందుకొనుట.

ప. 50. శుభలక్షణములు=మేలైనగుణములు. కలిగి=కల్పన సహితముండిల ఆధిపత్యంబు=భూచక్రమునకు రాజత్వము- మేరువర్వ ... నిమిట్టు సప్తద్వీపములందు దునవియు సదిప్పర్ణమయమై దేవతలకు స్థానమైయుండునని యుఁ బురాణములందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇందుండువారికి సుత్తరాయణము పగలును దక్షిణాయనము రాత్రియై యుండును. సౌర్యమునకు సాక్షాత్కారము ... తోఁచోల్తురు. చరమఅవస్థ=తుద పత్నీత. కాపడి=మాఱుపి.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

నారాయణుఁడు-వృక ఉదరము స్థానముగాఁగలవాఁడు. హిరణ్యకశిపుఁడు-ఇతఁడును హిరణ్యాక్షుఁడును దితికొడుకులు. పూర్వజన్మమందు వీరిద్దరును విష్ణుని ద్వారపాలకులైన జయవిజయులు. వీరు సనకసనందనుల శాపముచే రాక్షసులై పుట్టిరి. వీరు గొప్పతపస్సుచేసి బ్రహ్మగారివలన ననేక వరములను బడసి దేవతలకును మనుష్యులకును బెను బాధలు కలిగించిరి. హిరణ్యాక్షుని విష్ణువు వరాహరూపముఁ దాల్చి చంపెను. అందుచేత దానియన్న హిరణ్యకశిపుఁడు విష్ణువకుఁ బరమవిరోధియయ్యెను. ఇతని కొడుకు ప్రహ్లాదుఁడు గొప్పవిష్ణుభక్తుఁడు. తండ్రికొడుకుతో ననేక విధముల విష్ణుభక్తి మానుమని చెప్పెను. కానియతఁడు మానక దృఢచిత్తుఁడయ్యెను. ఒకదినమున విష్ణువెక్కడనున్నాఁడు చూపుమని తండ్రి యడుగఁగా ప్రహ్లాదుఁడు "మ॥ కలఁడంబోధిఁ గలండు గాలిఁ గలఁ డాకాశంబునం గుంభినిం। గలఁ డగ్నిన్ దిశలం బగళ్ల నిశలన్ ఖద్యోతచంద్రాత్ములన్। గలఁ డోంకారమునం ద్రిమూర్తుల ద్రిలింగవ్యక్తులం దంతటం। గలఁ డీశుండు గలండు తండ్రి వెదకంగా నేల నీ యాయెడన్. క॥ ఇందుఁ గలఁ డందు లేఁడని। సందేహము వలదు చక్రి సర్వోపగతుం। డెందెందు వెదకి చూచిన। నందందే కలఁడు దానవాగ్రణి వింటే". అని యుత్తరమిచ్చెను. అట్లయిన నీ స్తంభమునందున్నాఁడా యని యొక స్తంభము నితఁడు తన్నఁగా దానినుండి నరశరీరమును సింహముఖమును గలిగిన రూపముతో విష్ణువువచ్చి యితనిఁ జంపెను. తెగటార్చి=చంపి. ముజ్జగములకున్=మూఁడు+జగములకున్. అభయప్రదానము=రక్షణమిచ్చుట. దుష్టదానవుని=చెడ్డరక్కసుని. ఉపశమింపక=శాంతిపొందక. ఉంకించె=యత్నించె. పంకజీవములకున్=పద్మాలనెడి పద్మములకు ఉపసంహరింపుమని=మరలించుమని. స్థలమాహాత్మ్యము=ఆస్థానముయొక్కమహిమ. కోవిదులు=పండితులు. నెలవై=ఉనికిపట్టై. బిలము=సొరంగము=కన్నము. రోసి=అసహ్యముకలిగి. దిగంబర-వస్త్ర అకాశమే పట్టగలవారు, అనఁగా, బట్టలేనివారు, క్షపణకులు=బౌద్ధసన్యాసులు.

సీ. ౬౧. కొండొకనిమిషము=కొంచెముసేపు. సమక్షము=ఎదుట. అందలంబులు=పల్లకులు పాదచారి=కాళ్లతో నడచువాఁడు. రాజయక్ష్మము=క్షయరోగము. భృత్యామాత్యసమేతుఁడవై=బంటులు మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడై. కృత్తివసనము=లేడితోలు. బద్ధపద్మాసనము=వేసినపట్టు. ([illegible]ము)

పే. 52. వెల్లివిరిసిన=ప్రవహించిన. తపోనిష్ఠులు=తపస్సునందు నియమముగలవారు. అనుచితము=తగనిది. కట్టెదుట-వ్యు. కను+ఎదుట. అపూర్వపురుషులు=క్రొత్తవారు. పండితజన కమలాకర ప్రభాకరుఁడు=పండితులను తామరకొలనులకు సూర్యునివంటివాఁడు; అనఁగా, పండితులకు సంతసము కలుగఁజేయువాఁడు. అతిధులు=విందునకు వచ్చువారు. సపర్య=పూజ. సందడింపఁగ=అతిశయించఁగా. పాదరజంబు=పదములధూళి. ఆశిస్సులన్=హితముకోరుటలు, అనఁగా, ఆశీర్వాదములు. ఆశస్సు-అచ్చుతప్పు. రత్నకంబళము=గిలాసి. హరిచందనము=శ్రీగంధము. బూది-ప్రకృ. విభూతి. సోపానములు=మెట్లు. ముక్తికాంతము=మోక్షము నెడుకొలయి, దామకము=దండ.

పే. 53. జగద్వంచనము=లోకమును మోసపుచ్చుట. జీవన్ముక్తులు=బ్రతికియుండియే మోక్షమును బొందినవారు. మునిరాజులు=మునులలో శ్రేష్ఠులు. తరంబులవారు=పురుషాంతరములవారు, దయనీయము=దయచూపఁదగినది. పంచాక్షరి-న, మః, శి, వా, య. పునశ్చరణ=మంత్రము తిరిగితిరిగి పఠించుట. గండకత్తెర=ఒకవిధమగుకత్తెర. ప్రసన్నుఁడవు=సంతుష్టుఁడవు. భక్తవశ్యుఁడు=భక్తిగలవారియెడ పుత్రభావమును వహించువాఁడు. చిచ్చుకన్ను=అగ్నినేత్రము. చిలువపేరు=పాముల దండెలు. భూతముల బలగము=పిశాచముల సమూహము. పూపచందురు=లేఁతచంద్రుఁడు. బూదిరేకలు=విభూతి పెండెకట్లు. బుజ్జగించి=లాలనచేసి.

పే. 54 కల్ల=సరే. పసిడిపావుకోళ్లు=బంగారు పావకోళ్ళు. అధిష్టింపుము=ఎక్కుము. అంతర్హితుండయ్యెన్=మఱుఁగుపడినవాఁడయ్యెను. దివ్యసంవత్సరములు=దేవతలయొక్క-మనుష్యుల సంవత్సర మొకటి దేవతల కొకదినము. అట్టి 360 దివ్యదినములు వారికొక వత్సరము. నిర్హేతుక దయామానత్వము=కారణములేని దయ కలిగినది. నిత్యకృత్యములన్=అనుదినమునందుఁ జేయఁదగిన పనులు-దంతధావనాదులు. నందీశ్వరుఁడు-శిలాదునికొడుకు శివునివాహనమయిన వృషభము. ఇతఁడు కోటిసంవత్సరములతపస్సుతోఁ దపముసలిపి శివునిఁగూర్చి యతని యనుగ్రహముచేత, పార్వతికిఁ బుత్రభావమును బొందెను. కుమారస్వామి-పార్వతీ పరమేశ్వరు లేకాంతమునుండ, వారిచేష్టలను జూడఁగోరి యగ్నిదేవుఁడు చిలుకరూపమున కిటికీద్వారములగుండ నంతఃపురముఁ జొచ్చెను, పార్వతి యదిచూచి సిగ్గుచేతఁ వెడలిపోయెను. శివుఁడును వానిఁజూచి కోపించి యప్పుడు పతనమయిన తనరేతస్సును ద్రాఁగుమనెను. అగ్ని దానిధరింపఁజాలక రెల్లులలో విడువ దానినుండి కుమారస్వామి పుట్టెను. అప్పుడ నగ్నిభార్యలయిన ప్రియాలును

ఱ కృత్తికలును వానిఁ బెంచిరఁట. అందుచే వానికి కార్తికేయుఁడని పేరువచ్చెను. దిక్పాలకులు-తూర్పున ఇంద్రుఁడు, నైరృతిమూలను నైరృతి, దక్షిణమున యముఁడు, ఆగ్నేయమూలను అగ్ని, పడమరను వరుణుఁడు, వాయవ్యమూలను వాయువు, ఉత్తరమున కుబేరుఁడు, ఈశాన్యమూలను ఈశ్వరుఁడు భగుఁడు=భవుఁడు=శివుఁడు. భగుఁడు-అవ్యుత్పన్న. భూయిష్ఠమై=అధికమై.

పదునైదవ ప్రకరణము.

ఆనుపూర్విగన్=అనుక్రమముగా. కొండాడు=పొగడు. వాక్రుచ్చి=చెప్పి. భాగీరథి=భూలోకగంగ-గంగ స్వర్గమున మందాకినియనియు, భూలోకమున భాగీరథియనియు, పాతాళమున భోగవతియనియుఁ బిలువఁబడును.

పు. 66. కౌపీనంబు=గోఁచి, ఆపన్నులకు=ఆపదనొందినవారికి. భగవత్ కైంకర్యము=దేవునిసేవ. అయ్యనద-వ్యు. అ+అనద=అదిక్కు లేనివాఁడు. లేమి-ఉండు ధా. వ్యు. భావార్థకము. జోగి=బిచ్చగాఁడు-ప్ర. యోగి.

పు. 67. అనాథప్రేత సంస్కారము=దిక్కులేని శవమును దహనముచేయుట. అర్యోక్తి-వ్యు. అర్య+ఉక్తి=పెద్దలమాట. ఆశ్రమములు 4- బ్రహ్మచర్యము, గార్హస్థ్యము, వానప్రస్థము, సన్యాసము. వినశ్వరములు=మిక్కిలి నశించునవి. ఆస్తికులు=భగవంతుఁ డున్నాఁడని నమ్మువారు. భగవద్గీత-భారతయుద్ధ ప్రారంభమున అర్జునుఁడు సోదరులు, చుట్టములు మొ॥ వారితోఁ బోరవలసి వచ్చెగదాయని విచారించి మనస్తాపమందున బాణములు క్రిందఁబాఱవైచి సోదరాదులను జంపనొల్లనని కృష్ణునితోఁ జెప్పెను. అప్పుడు వానికి ధైర్యము గలిగించుటకై గీతోపదేశముచేసి యాత్మయొక్క నిత్యత్వమును శరీరము యొక్క యనిత్యత్వమును బోధించెను. అందు ,, శ్లో " నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః। ఉభయోరపి దృష్టో౽న్తస్త్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః-అనఁగా, అసద్వస్తువయిన దేహమునకు నిత్యత్వము లేదు. సద్వస్తువయిన యాత్మకు అనిత్యత్వము లేదు. ఈ రెంటియొక్క నిర్ణయము తత్త్వజ్ఞానులచే సిద్ధాంతింపఁబడియున్నది మఱియు ,, శ్లో " అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాశ్శరీరిణః। అనాశినో ప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత॥ అనియుఁ జెప్పఁబడియుండెను. ముష్టులుచుట్టు=చెనటిపడు. రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువమ్=రాజ్యముతుదను నరకము తప్పక కలుగును.

పే. 58. చేఁజేతని = చేతులార. గ్రుచ్చి = కౌఁగిలించి. నేఁ వేఁల్పు = ప్రాణేశ్వరుఁడు. వ్యహింపి నాదా, రాణి, నేఁడు. తొల్లి యొకనరపాలుఁడు........ప్రాణములు విడిచె- ఇట్టి కథ మహాభారతాది గ్రంథములలో నెచ్చట్లను గానరాదు. రాజరాజ నరేంద్రుఁడను రాజు చిన్నభార్య ప్రేరేపణమువలనఁ దన పెద్దభార్యకుఁ దనవలనఁ గలిగిన పుత్త్రుని సారంగధరునిఁ జంపఁబంపెను. ఆపిల్లవాఁడు నిర్దోషియని తెలిసినపిమ్మటఁ దానాత్మహత్య చేసికొనినట్లు మాత్రము వినము. షేక్స్పియర్ కవి చేసిన "ఒథెల్లో" యను నాటకములో నొకరాజు తనయమాయని భార్యనుజంపి తానాత్మహత్య చేసికొనినట్లున్నది, కాని వానికిద్దఱు భార్యలులేరు. కనుక యీగాథ కల్పితమయి యుండును. లేదా రాజనరేంద్ర సారంగధరులకుఁ జెందినదియై యుండవచ్చును. అనుష్ఠానకాలము = ఆచారము నడుపవలసిన సమయము. వైకల్యము = వికలభావము. ఇతిహాసంబు = నీతిదాయకమై, సమస్త వర్ణనలును గలిగిన పూర్వప్రసిద్ధ రాజపురుషచరిత్ర-ఉ. భారతము. ఉపచారవాక్యములు = గౌరవపు మాటలు. బాహ్య = పైనయున్న. అంతస్తాపము-వ్యు. అంతః + తాపము.

పే. 59. ఏకతంబుగన్ = రహస్యముగా. సాయము = తోడు.

పసనారవ ప్రకరణము.

హాపజనకస్థానుఁడు-వ్యు. సంతోషమును వృద్ధిచేయువాఁడు. సౌజన్యత = మంచితనము. మనీష = బుద్ధి. సంక్రమించెను. అని = కూడుకొనెనని, ప్రకృతి జనులు = పురజనులు. ప్రమోదభరితముగన్ = మిక్కిలి సంతోషముతో సందడిగా. అచ్చముగన్ = కేవలముగ. సార్థకనామధేయుఁడు = అర్థముతోఁగూడిన పేరుగలవాఁడు. భూతదయ = ప్రాణులయెడ కరుణ. ప్రౌఢిమ = నేర్పు. గొనములు-వికృ. గుణములు. కొరవడియె = లోటువచ్చెను. చదువరులు-వ్యు. చదువు + అరులు = చదువువారు. ఉపనయనము-రూ. ఉపనయము, ఉపనాయము = ఒడుగు. భక్తులు = భక్తిగలవారు. సుగుణలోభులు = మంచిగుణములయందు లోభిత్వముగలవారు. అనఁగా, లోభియైన సొమ్మువ్యయము చేయలేక యితరులసొమ్ము తినవలెనని కోరునట్లే, మంచిగొనములను బోఁగొట్టుకొనక యితరులయందలి మంచిగుణములను సేకరించువారనుట. దుర్జనదూరులు = చెడ్డవారికి దూరముగానుండువారు. కన్నులపండువులు = కండ్లకానందము కలుగఁజేయువారు. అధిరోహించుట = ఎక్కుట. అవరోహించుట. మెలంకువ — నేర్పు. వ్యాగ

గయాకోఁడ - వేఁట-యను వాఁడు. నెలసాఁగిన=మిక్కిలి నేర్పరి. మెకము=నాలుకాళ్ల జంతువు-రూ. మెకము-నా. వా. జింక. ఆరుణ్యము=ఎఱ్ఱఁదనము ప్రత్యాలీఢపాదుఁడై=ముందటికిఁ జాఁచి నిలిచిన కుడిపాదము గలవాఁడై. (ప్రత్యాలీఢము=కలుకాఁడు ఎడమ కాలు ముందటికి చాఁచి నిలుచుట.) గుఱి=లక్ష్యము. చారలమెకము=పులి శార్దూలము=పులి-నా. వా. భారద్వాజపక్షి. ఇగురుమడించిన=రెట్టించిన. మున్మడించిన=మూఁడురెట్లయిన-వ్యు. మూఁడు+మడుఁగు+ఇంచిన.

సీ. 61. దంటలగు=గట్టితనముగలవారగు. దంట-నా. వా. జంట. ఊచఘాయఘటం=చెల్లాచెదరు, అనఁగా వలుదిక్కులకుఁ జెదరిపోవుట. పర్వాఁకంబు=అతిశీఘ్రముగా వాలుటమ్ము=వాఁడిబాణము-వ్యు. వాలు+అమ్ము-రూ. వాలమ్ము, వాలురమ్ము. బరి=పార్శ్వము-ఇక్కడ ‟బయలు" అనునర్థమున నుపయోగింపఁబడినది. బరి-నా. వా. దొంగ, శత్రువు. క్రోలుపులి=తినెడుపులి. దుర్జయబాహుశాలి=జయింపరాని భుజబలముగలవాఁడు. యమపురి-దీనికి సంయమని యనిపేరు. వానికావించిన=వాఁడు చేసిన. ఉగ్గడించె=పొగడెను. సముజ్జ్వల చాకచక్యము=తగిన వెలుఁగుఁగల మెఱుఁగుదనము. చాకచక్యము-చాకచక భావము. మిన్నచెయ్వులు=శ్రేష్ఠమయిన కృత్యములను. జొట్టియులు=కుమారులను. మున్కు-మునుఁగుధా. కృదంతము. రతనాలు-రూ. రతనములు-లుఁ, ల, న పరంబగునపుడు మువర్ణాంత పదములకు, మువర్ణలోపమును తత్పూర్వ స్వరమునకు దీర్ఘమును నగును. కుళ్లాయి=టోపి. దువ్వలువలు=కట్టుబట్టలు వ్యు. దువ+వలువలు. చీనికి=పిలువకి.

సీ. 62. పాదరక్షలు=చెప్పులు. తనపట్టిని=తనకొమారుని, శత్రుమహీపాలురకును=విరోధిరాజులకు. దురపిల్లి=శోకించి. గోష్ఠి=సల్లాపము. చేరఁజేరి=దగ్గఱకుఁ బిలిచి. బుజ్జగింపు=లాలన.

సీ. 63. కూనలు=పిల్లలు. మృగరాజు=సింహము. పాఱి=పూని. అమూల్యంబులు=వెలలేనివి. బహూకరణము=గౌరవము. కడుఁజాలరి=విశ్రాంతిసంతసించి. విరాగి=రాగములేనివాఁడు. ఉత్తాపంబు=పరితాపము. సకల ఉపభోగములను=సర్వ యనుభవములను. జనకచక్రవర్తి-ఇతఁడు రాముని మామ. యాజ్ఞవల్క్యుఁడను ఋషిచే వేదాంతోపదేశముఁబొంది రాజ్యాంగ విషయములయందును పారలౌకిక విషయములందును అప్రమత్తుఁడై రాజ్యము నేలెను. శరీరసన్యాసము=దేహమునకుఁగల చిహ్నముల విడుపు. అనఁగా, జందెము తీసివేయుట, బోడితలతో నుండుట, కాషాయము

పూంచి మోఁ ధరించుట. (సన్యాసము=కామ్యకర్మముల విడుపు) ఆత్మసన్యాసము-కామాదులను విడుచుటయనుట. తరియించుట=(సంసార సముద్రమును) దాఁటుట. పునశ్చరణము=తిరిగి తిరిగి పఠించుట. అక్షరలక్ష్మి=ముక్తిసాధనము. భవరోగంబులను=సంసారమను నిదు వ్యాధులను. సాష్టాంగము=ఎనిమిది యంగములతోఁ గూడినది-ఉరస్సు, మనస్సు, శిరస్సు, వచస్సు, దృష్టి, కరములు, కర్ణములు, పద్భ్యము, ఇవి యెనిమిది యంగములు. మంత్రరాజము=శ్రేష్ఠమయిన మంత్రము.

పే. 64. సిరిరామా కల్గొనుట-సంపదలు వానియందుంటవి వచ్చునప్పుడు తిరస్కారముతో నిరాకరించుట. కుమారద్వయ సమేతుఁడై=ఇద్దరు కొడుకులతోఁ గూడినవాఁడై. పూఁగ్రుచ్చినట్లు=వరుసగా నొకటైనను విడువకుండ.

పదునేడవ ప్రకరణము.

ఒల్లక=ఇష్టపడక. చిట్టడవి-వ్యు. చిట్టి+అడవి=చిన్నయడవి. కాలకంఠుఁడు-నా. శివుఁడు, యముఁడు. ఆపది=కష్టము.

పే. 65. విస్రంభ=నమ్మకముయిన. ఎట్టెదుట-వ్యు. ఎదుట+ఎదుట. దిగంతవిశ్రాంత కీర్తులగు=దిక్కులకొనలవఱకు వ్యాపించినయశస్సులు గలవారగు. మూఁకలు=సేనలు. మందారము, సంతానము-ఇవి కల్పవృక్షములు. కోవిదులు=పండితులు. భావకల్పవృక్షము=విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠము. భ్రాతృవాత్సల్యము=సోదరప్రేమ.

పే. 66. మూర్ధాభిషిక్తులు=రాజులు-వ్యు. శిరస్సుమీఁద నభిషేకముగా పొందినవారు. సంచయములు=గుంపులు. మేనత్తికము=తనతోడను, తల్లిదండ్రుల తోఁడఁబుట్టిన వారలతోను సంబంధభావము. తగవులు=పెండ్లికూఁతులకుఁ బెట్టెడుపాకలు. ఏనాళ్ళు-వ్యు. ఏను+నాళ్ళు=వివాహానంతరము నియ్యాంటి లోకరికొకరు పంపెడుపాక. (ఇది యెప్పుడు బహువచనముగానే వాడఁబడుచున్నది.) వేడికోలు=ప్రార్థన. గాజరాలు-అచ్చుతప్పు. "గారాబాలు" అనియుండవలెను. మానికములు=మాణిక్యములు. ప్రాజ్ఞుఁడవు=బాగుగాఁ దెలిసినవాఁడవు. పామరుఁడవు=అజ్ఞుఁడవు. వీనులు-ఇది నిత్యబహువచనము. కోరిమనై=కోరి మనై.

పే 67 అత్యంతంబులు=కీడులు-నానా కాపుల రోగపీడనము=అనారోగముచే

నిది. దీర్ఘ-ఆయుఃప్రమాణము=నిడువయిన యాయుస్సుయొక్క పరిమితి. దివ్యదృష్టి=జ్ఞానపుఁజూపు.

పే. 68. భావికాలగతులు=రాఁగల కాలమందు వచ్చువారు. తత్పరుఁడు=ఆసగలవాఁడు. ప్రియదర్శనుఁడవు=ప్రేమాస్వరూపుండవు. ఉత్తరీయాంచలము=చీరచెఱఁగు. సమాశ్వాసింపన్=ఊరడించుటకు. అద్భుతఆనందములు=ఆశ్చర్యమును గలిగించునవి. ఉత్పన్నములు అయ్యెన్=పుట్టెను. సృష్ట్యాది-వ్యు-సృష్టి+ఆది=జగము సృజింపఁబడినది మొదలు.

పే. 69 ముక్తుఁడై=మోక్షమును బొందినవాఁడై. నిండుప్రాయము=పూర్ణయౌవనము. గంపెఁడు-వ్యు. గంప+ఎఁడు. మనోరథసిద్ధి=కోరిక నెఱవేఱుట. నిమగ్నుఁడై=మునిఁగినవాఁడై. ఉవ్విళులూరు=త్వరపడు. శంకాసంకలితమై=అనుమానముచేఁ గూర్పఁబడినదై. గండ్రగొడ్డలి=పెద్దగొడ్డలి. చిదుపలు=కట్టెలు. జ్వాల=మంట. గుండము=నిప్పులగుంట.

పే. 70. చెక్కు=చెక్కిలి. నట్టడవులు-వ్యు. నడు+అడవులు. దుర్ఘటము=ఘటింపనిది. కెంజడలు-వ్యు. కెంపు+జడలు=ఎఱ్ఱనిజడలు. గట్టెక్కుట=సుఖస్థలమునకు వచ్చుట. అండన్=ఆశ్రయమున. మహేంద్రపీఠము=దేవేంద్రుని సింహాసనము. ప్రాఁజదువులు=వేదము-వ్యు. ప్రాఁత+చదువులు. అయ్యదను-వ్యు. ఆ+అదను=ఆసమయము. పచ్చికాయలు గోయుట మంచిది కాదు.=కార్యములు తొందరపడి చేయుట వలన హానికలుగును.

పదునెనిమిదవ ప్రకరణము.

పే. 71. అబలాటము=[illegible] (ఇది దేశ్యపదము) అసంఖ్యాకములు అగు=లెక్కింపశక్యము [illegible] కాని=[illegible] [illegible]+కాని ప్రగల్భములు=డంబములు [illegible] [illegible] పదవి=ఉన్నతస్థితి. స్వసంరక్షణము=తన్నుఁ [illegible] గాపాడుకొనుట బొమిడికము=[illegible]. బొమిడికము, బొమిడిక. ఇనుపబొమిడికము-వ్యు. ఇనుము+బొమిడికము ఇచ్చట [illegible] విభక్తి కాంతము. శస్త్రాస్త్రములు [illegible]=ఆయుధములచేత ఛేదింపఁబడరానిదగు. అప్రతిహత

ముగ్గఁగా=తిరిగి కొట్టఁబడకుండ. సంహారక్రీడ=చంపుటయను నాఁట. మొక్కవోక=పదను పోకుంటె. కఱకు=వాఁడియైన తూఁటుమగఁడు=జంజాటముడిగి సల్పబడెడు. సామగానము=సామవేదపుఁబాట. కొలిపిన=కొలుసేర్చిన.

ప. 72. అతిలోకము అగు=ఈలోకమును మించినదగు. అత్రమునతో=అల్లట్టుపాటుతో. తెప్ప=బాగు, కలదేమొకో-వ్యు. కలది+ఏమి+ఒకో-ఇది ఏమ్యాదిసంధి. చిరమిత్త్రుఁడు=చాలకాలమునుండి స్నేహితుఁడు. సంగడికాఁడు=స్నేహితుఁడు-స్త్రీ లింగ సంగడికత్తె. వీనులు-నిత్యబహువచనము. భగవతి=పార్వతి-వాణి, సరస్వతి, గంగ. మహిష అసురమర్దని=మహిషుఁడను రాక్షసుని జంపినది-దేవాసుర యుద్ధమందు దిక్కులందఱుఁ జచ్చిపోఁగా దితి తపముచేసి బ్రహ్మవరమువలన మహిషుఁగనెను. అతఁడు సగము మహిషాకృతి, సగము నరాకృతియును బొందెను. అతఁడు గొప్ప బలవంతుఁడు. క్రూరుఁడై జనులను బాధించుచుండెను. ఎల్ల దేవతల తేజస్సుల యంశమునఁగాని పార్వతి భద్రకాళి రూపమును వహించి యతనిఁజంపెను. ఆవాహనమొనర్చి యుంద్రు. బాసలు=ప్రతిజ్ఞలు.

ప. 73. జాములు-తత్స. యామములు. స్వగృహాభిముఖుఁడు=తన యింటి వైపు మొగముఁ బెట్టినవాఁడు. ఇంద్రజాలము=కనుకట్టువిద్య. అర్ధాయుష్కులు=సగము ఆయుస్సుగలవారు. పెనఁచేసి ముడివేయుట=సంబంధము గలుగఁ జేసికొనుట. పరాయత్తచిత్తుఁడు=ఇతరుల కధీనమైన మనస్సుగలవాఁడు.

పందొమ్మిదవ ప్రకరణము,

ప. 74. ఏడుగడ=గురువు, తల్లి, తండ్రి, పురుషుఁడు, విద్య, దైవము, దాత అని యేడుతెఱంగుల రక్షణము. హృదయేశ్వరుఁడు-వ్యు. హృదయ+ఈశ్వరుఁడు=భర్త. భుజుఁడై=ఆశ్రయము పొందినవాఁడై. విమనస్కుఁడై=విరుద్ధబుద్ధిగలవాఁడై. వియోగము=ఎడఁబాటు. ప్రణయకలహము=వలపుటలుక (పెంపుటలుకఁ గలిగెడు కల్ల కోపము.) తావి=పరిమళము. దుష్పలికము=దుఃఖము అతి=ఎముకము. (...=ఓస) చింతాజ్వరము=దుఃఖమువలనిజ్వరము. ఉత్తమలక్షణము=మంచి మనుష్యులయొక్క

పే. 75. గుణరత్నాకరుఁడు=మంచి గొనములకు ఆకరమయినవాఁడు. సముద్రము వోలె-సముద్రములో రత్నములుండును. ఈరాజునందు గుణములను రత్నములుగలవనుట. గంభీరుఁడు=లోఁతుగుండెగలవాఁడు. రాజహంసము=రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు-నాఁడా ఎఱ్ఱని ముక్కు కాళ్ళుగల యంచ. అపవేళ=కూడని సమయము-ఇది మిశ్రసమాసము. ఇట్టివి ప్రయోగార్హములు కావు. అఘము=ఆపద. జీవితేశ్వరుని=మగని. అపూర్వ=క్రొత్తదయిన. నాపడుచున్న=నేను పొందుచున్న. పరఆయత్తము=ఇతరుల కధీనము. వీడుకొలుపక=సెలవిచ్చి పంపక. ఏంకికిన్=ఎవరికి-రూ. ఏవారికి, ఎవ్వరికి, ఎవ్వారికి. సన్మానిత=గౌరవింపఁబడినది.

పే. 76 బకధ్యానము=కొంగవలె ధ్యానించుట, అనఁగా కల్లజపము. విత్తము=ధనము. సంకల్పసిద్ధుఁడు=ఎన్నుకొనిన మనస్సుకలవాఁడు, అనఁగా, ఎన్నికను నెఱవేర్చుకొనినవాఁడు. సాధ్వి=పతివ్రత. ఉద్యమము=ప్రయత్నము. పాటింపనైరి=ఆదరించకుండిరి. సదనము=గృహము. సముక్షమునన్=ఎదుట-విరు. పరోక్షమున. వేగులవాండ్రు=రహస్యముగా వార్తలను గొనితెచ్చువారు. విదితము=స్పష్టము.

ఇరువదియవ ప్రకరణము.

పే. 77 అవధింపనలయము=నిందలేని. దండనార్హులు=శిక్షకుఁదగినవారు. బ్రహ్మణ్యులు=బ్రాహ్మణహితులు అనుసాములు-ఇది గ్రామ్యము. (అనా=అదిమొదలుకొటు, అగ్రాహ్యము. 'పాను' అనునది "పానుపు" అనుదానియొక్క చిన్నరూపము. పానుపు=మంచము. లో. పఱచ.) మూఢజనపాలితము=తెలివితక్కువవారిచే నిండినది. కావిగుడ్డలు=కాషాయవస్త్రములు.

పే. 78. అసంగతము=పొసఁగనిపొందుట. శ్రోత్రియములు=మేలైన గోడవాఁడు. ఉడుసపలయున్. పోఁగొట్టుకొని. ఉసుపక=ఉసుగున్న. పేరణాలుము స్వార్థపరము. మూర్ఖులు=మావంటివారు. ప్రమాదోధీమతామపి=బుద్ధిమంతులకును పొరపాటులు వచ్చును. లోకోక్తి=సామెత-వ్యు. లోక+ఉక్తి=జనులమాట. మనవులు-వి. వి. మనవి. ఖండించు=విఱుచు. వినశ్వరము=మిక్కిలి నశించునది. యుగములు నాలుగు-కృత, త్రేత, ద్వాపర, కలియుగములు. వసుంధర=భూమి-వ్యు. ధనమును ధరించునది. అణువు=మిక్కిలి చిన్నవస్తువు. చర్మభస్త్రి=చర్మమునైన కొలిమితిత్తి.

కలకాలము=బ్రతికి యున్నంతకాలము. భోగపరాఙ్ముఖుఁడను=సౌఖ్యములందుఁ బెడమొగము పెట్టినవాఁడను. సేవ్యుఁడను=సేవచేయఁ దగినవాఁడను. ఉత్తరవాదులు=జవాబుదారులు. తేజస్వులు-వ్యు. తేజ+జవ్వనులు=ప్రౌఢ యౌవనముగలవారు. వంగసంబునన్=వంశమున. ముక్తికాంత=మోక్షమనెడు స్త్రీ.

టీ. 79. ప్రణవపీఠములు=ఓంకారమనెడు పీటలు. ఉపనిషద్వీథులన్=వేదమార్గములందు, పరమపదము=వైకుంఠము. అధమగతి=నీచమయిన స్థితి. అగచాట్లు=కడుమ-వ్యు. అగ్గము+చాటులు-ఇది నిత్యము బహువచన రూపముగానే వాడఁబడును. ప్రవాదము=కారణములేకయే కలిగి లోకమునందంతట వ్యాపించినమాట. గగనంబు=ఆకాశము. మందగింపలేక=తగ్గలేక. పాదరేణువులన్=పదములధూళిని. యతిరాజు=సన్యాసులలో శ్రేష్ఠుఁడు.

టీ. 80. ప్రశాంతుఁడు=మిక్కిలి శాంతిపొందినవాఁడు. భక్తితాత్పర్యంబులు=భక్తిగల యభిప్రాయములు. ఉదంతము=వార్త. సంధ్యాకృత్యములన్=సంజవేళ చేయవలసిన పనులను. భీష్మునిచరితంబు-భీష్ముఁడు హస్తినాపురరాజైన శంతనునకును గంగాదేవికిఁ బుట్టినకొడుకు. గంగ శంతనుని విడిచిపోయినతరువాత, శంతనుఁడు సత్యవతియను పల్లెవానికన్నకూఁతును మోహించి యామెను బెండ్లియాడఁగోరెను. ఆమెతన వివాహవిషయములోఁ దనతండ్రి యనుమతియే ముఖ్యమనిచెప్పెను. శంతనుఁడామెతండ్రియైన పల్లెవాని నడుగఁగా నతఁడు తనకూతురికిఁబుట్టిన సంతానమునకు రాజ్యమిచ్చిన వివాహమునకు సమ్మతించెదనని చెప్పెను. శంతనుఁడేమియుఁ జెప్పలేక యింటికిఁ జనెను. భీష్ముఁడదివిని పల్లెరాజుకొద్దకువెళ్ళి తాను రాజ్యమును బరిత్యజింతుననియు, సత్యవతినిఁ దనతండ్రికివ్వవలయుననియు వేఁడెను. అంత పల్లెరాజు "సరే. నీవు రాజ్యమును విడిచితివి. కాని నాకుఁదు కొడుకుల సంతానమునకు రాజ్యమురాక నీకొడుకులుకేవచ్చును. ఆయద్దుకూడఁ దీర్చితేని నీతండ్రి నాకూఁతుని వివాహమాడవచ్చు" ననెను. అప్పుడు భీష్ముఁడు తానురాజ్యముతో వివాహమాడుటనుగూడ విడిచితినని ఘంటాపథముగాఁ జెప్పెను. దేవతలుపుష్పవర్షముంగురియించిరి. తండ్రి వానిపితృభక్తికి మెచ్చి వానికి స్వచ్ఛంద మరణము కలుగునట్లు వరమొసఁగెను. దేవాపిచరిత్రము- ఇతఁడు ప్రతీపుఁడను రాజుయొక్క పెద్దకొడుకు. ఇతనితమ్ముఁడు భీష్మునితండ్రియగు శంతనుఁడు. ఇతఁడు చిన్నతనమందే వైరాగ్యముకలిగి బ్రాహ్మణుల యనుమతిమీఁద రాజ్యమును బెద్దతమ్ముఁడయిన శంతనునకప్పఁజెప్పి, తానడవికిఁ బోయి తపమాచరించుకొనెను. ఇతని రెండవతమ్ముఁడు బాహ్లీకుఁడు.

ఉభయలోక తారకములు=ఇహపరలోకములను దాఁటించునవి. కోడెత్రాఁచు=యౌవనమందున్న సర్పము. కెరలి=ఆగ్రహించి.

సీ. 81. కోటానఁగోటులు-వ్యు. కోటులు+కోటులు=లెక్కలేనివి. రూకలు=చిన్నమెత్తు వెండి బంగారుల నాణెములు. పోకడ-పోవు ధా. కృదంతము. నీతేఁ దన్నిపట్టి=నీకంటె మిక్కిలి యధికులయినట్టి. శాపము=తిట్టు. చాపము=బాణము. రాము-వచ్చు ధా. వ్యతిరేకార్థక ఉత్తమపురుష బహువచనము. ప్రసన్నులై=సంతుష్టిగలవారై, లేక, నిర్మలులై.

ఇరువది యొకటవ ప్రకరణము.

తూలనాడి=నిందించి. పొగరుంబోకడలు=గర్వపువడతలు.

సీ. 82. యూఁడునో=కలుగునో. వగపుఁ జడిపి=విచారముమాన్పి. గూడారము=దేరా. తేపకడ=పాత్రికాలము-రూ. తేపాడి. ప్రతినిధులు=మాఱుగా వచ్చినవారు.

సీ. 83. చండశాసనుఁడు=తీక్ష్ణములైన శాసనములు చేయువాఁడు. కళవళము=తొట్రుపాటు. వికలచిత్తము=వికలినమనస్సు. సంగ్రహముగ=సంక్షిప్తముగ.

సీ. 84. లాయములు=గుఱ్ఱముల పాలలు. కతంబున=కారణముచేత. దండువిడియుదురు=సేనను బంపెదరు. నెత్తుటికూఁడు=ఒకరినిఁజంపి యాఫలము ననుభవించుట; పాడి=న్యాయము. (పాఁడి=క్షీరసమృద్ధి.) వైరాగ్య ప్రతిపాదకములై=విరాగితనమును దెలుపునవై. ప్రభుశాసనము=రాజాజ్ఞ.

సీ. 85. పెత్తనము-వ్యు. పెద్ద+తనము=అధికారము. రాజదర్శన లాలసుఁడు=రాజునిఁ జూడవలెనని మిక్కిలి కోరికగలవాఁడు. సందేశాధ్వములు=వాతలఁ జెప్పిసంగతులు. ఇరుపద్దతులు-ఇది మిశ్రమ సమాసము. గిడపవంతు-నిందార్థమునందుగిలగు.

ఇరువదిరెండవ ప్రకరణము.

శ్లో. 86. తరణోపాయము=సమయమునకుఁ దగినయుక్తి. విన్నఁదనము=వైవర్ణ్యమునొందుట. గాసి=శ్రమపొంది. ఊర్ములు=అలలు. కాల్యకరణీయము=సకాలమునందుఁ జేయఁదగినది. స్నాతుఁడై=స్నానముచేసినవాఁడై. పరమనిష్ఠాగరిష్ఠుఁడు=శ్రేష్ఠమయిన నియమముచే మిక్కిలి గొప్పవాఁడై.

శ్లో. 87. అరవిందము=తామర-చంద్రునిఁ జూచిన తామరముకుళించుకొనును. క్షణహృష్టయుఁడై=సుఖముపొందిన మనస్సుగలవాఁడు. విన్నఁబోయి=చిన్నఁబుచ్చుకొని-అఖండసత్ చిత్ ఆనందప్రాప్తిః అస్తు=పూర్ణమయిన సద్వస్తువును జ్ఞానమును ఆనందము కలుగుఁగాక. ఒండు=ఒకదానిని. పరమసుహృత్ అధ్యక్ష పతి=కుబేరుఁడు శ్రేష్ఠమయిన స్నేహితుఁడు-కుబేరుఁడు ఉత్తరదిక్కునకు రాజు. అద్రికాశ్రితస్థాయుండును శివుఁడు హిందూదేశమునకు ఉత్తరమున నున్న హిమాలయములందలి కైలాసములోఁ గాపురము. కనుక వారిరువురకు నైయ్యము గలిగియుండుట సహజమే. రత్నాకరనిధి=మణులకు స్థానమయిన సముద్రము. నిషంగము=అమ్ములపొది, అనఁగా, బాణములుంచుకొనుటకుంచి ధనుః=విల్లు. అమరభూభృత్=దేవతలకొండ, అనఁగా, మేరువు. అపి=అయినప్పటికి, అజస్రం=ఎల్లప్పుడు, జనానామ్=జనులకు. వైరాగ్యమ్=వైరాగ్యమును. ప్రథయితుమ్=కలుగఁజేయుటకొఱకే. యః=ఎవఁడు. భిక్షుః అభూత్ అపి=భిక్షుఁడైయున్నాఁడో. సః=వాఁడు. పరమపురుషః=సర్వశ్రేష్ఠమయిన పురుషుఁడు. పురహా=త్రిపురాసురులను జంపినశివుఁడు. భువనమ్=లోకమును. పాతు=రక్షించుఁగాక. పురహర-తారకాసురుని కొడుకులు కమలాక్షుఁడు, విద్యున్మాలి, తారకాక్షుఁడు అనువారు గొప్పతపస్సుచేసి శివునిదయవలన ఇనుముతోను, బంగారుతోను, వెండితోను చేయఁబడిన మూఁడు కదలికగల పట్టణములను బొంది లోకములను బాధచేయుచుండిరి. అప్పుడు విష్ణువొక పాషండుని యవతారమెత్తి నారదునిఁ దనకు శిష్యునిఁగాఁ జేసికొని యీ త్రిపురాసురులకును వీరి కాఁపురులకును శివునియందలి భక్తి తొలఁగుటకుఁ దగినవిషయములు బోధించెను. అంత వీరును వీరికాఁపురులును శివద్వేషులయిరి. అందులకు శివుఁడు కోపించి వీరితో యుద్ధముచేసి వీరినిఁ జంపెను. అందుచేతనే శివునకు 'పురహరుఁ' డను బిరుదువచ్చెను. మహా + ఈశ్వరుఁడు=గొప్పప్రభువు. మహీ + ఈశ్వరుఁడు=భూమికిరాజు.

పే. 33. మహైశ్వర్యములు-శివునకు అణిమాది అష్టైశ్వర్యములు గలవు. హిమ చంద్రునకు ధవళవస్తు వాహనాదులు కలవు. కుమారసమేతుఁడు=కుమారస్వామితోఁ గూడుకొనినవాఁడు (శివపరముయినప్పుడు,) లేక, పుత్రులతోఁ గూడుకొనినవాఁడు (రాజపరముయినప్పుడు.) ధవళమూర్తి=తెల్లనియాకారము. ధవళకీర్తి=స్వచ్ఛమయిన యశస్సు. మహాదుర్గ అభిరాముఁడు=దుర్గయను నామాంతరముగల పార్వతిచేత మనోహరుఁడు. లేక, గొప్పకోటచేఁ బ్రకాశించువాఁడు. అపారము=పారములేనిది. కాంక్ష=కోరిక. భవరోగ చికిత్సకుఁడు=సంసారమనెడు రోగమునకు వైద్యుఁడు. అభవుని=భగవంతుని-పుట్టుక లేనివాని. పంచకము=అయిదు-నానా. యుద్ధభూమి. పాకము=శైలి-పాకములుమూఁడు-(1) ద్రాక్షాపాకము-ఇందుఁగవిత్వము ద్రాక్షరసము వలె నతిమధురముగ నుండవలెను, అర్థకాఠిన్య ముండరాదు. ద్రాక్షపండు నోటిలో వేసికొనిన పండ్లులేనివాఁడు సయితమెట్లు తినవచ్చునో, యట్లే యెట్టివానికిని నర్థము తెలియునట్టిదై యుండవలెను. (2) నారికేళపాకము-ఇందుఁగవిత్వము కఠినముగా నుండవలెను. కొబ్బరికాయ నామట్టున దినుటకెట్లువలనుపడదో యట్లే యిదియును గొంచెము కష్టపడి కొబ్బరిపెంకును బ్రద్దలుచేసినట్లు సమాసములు విడఁదీసికొని యర్థముచేసికొనుటకుఁ దగినదిగా నుండవలెను. (3) కదళీపాకము-ఇందుఁ గవిత్వము అరఁటిపండు వలె మనోహరముగా నుండవలెను. అర్థము నారికేళ పాకమునందుఁబలె గాంభీర్యము గాక, ద్రాక్షాపాకమునందంబలె తేలిక గాక, కొంచెము సేపు మాత్రమాలోచించిన తెలియునట్లుండవలెను. అరఁటిపండును దినుటకు మనము తొక్కమాత్రమే తీయవలెను. అట్లే యించుకగొంచెపాటి యాలోచనమాత్రమే యర్థము తెలియుటకుఁ గావలెను. భావము=ఉద్దేశము-అవి తొమ్మిది. రతి, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్మయము, శమముఅని. సుబోధక=తేలికగాఁ దెలియునది. సాక్షాత్కరించె=కన్నులకగపడుటఁ గనఁబడె. అనుదినము=ప్రతిదినము. అగ్గు=మేలు-విరు. ఎగ్గు. శ్లో॥ (1) యస్య=ఎవనికి, గజేంద్రకృత్తిః=గజాసురునితోలు, కమనీయశాటీ=అందమయిన దుప్పటియో, కపాలమాలా=పుర్రెలదండలు. ఘన=గొప్పవయిన. హారవల్లీ=దండలను తీఁగెలో, స్మశానభూమిః=వల్లకాఁడు. వసతిః చ=ఇల్లును (గానుండెనో) తం దేవదేవమ్=అట్టి దేవతలయు దేవుని. అనఁగా, ఆశివుని, అహమ్=నేను. సతతము=ఎల్లప్పుడు. భజే=భజించుచున్నాను. గజేంద్ర.....శాటీ-శివుఁడు తారకయుద్ధమున గజాఁసుర రక్కసునిఁజంపెను. అతఁడు ప్రాణము విడుచునప్పుడు తనచర్మమును దుప్పటిగా శివుని ధరింపఁగోరెను. అందుచే శివుఁడట్లు చేసెను. (2) మహాంతిక

శార్ఙ్గిసఖమ్=మురాసురునిఁ జంపిన విష్ణుని శార్ఙ్గిస్నేహితుని. పురాంతకమ్=త్రిపురాసురుల నంతమొందించినవానిని. స్మరాంతకమ్=మన్మథునిఁ జంపినవానిని. పావనం=పవిత్రమయినవానిని. అంతకాంతకం=యమునిఁ జంపినవానిని. అనఁగా, మృత్యువును జయించినవానిని. గజాంతకమ్=గజాసురునిఁ జంపినవానిని. దుష్టదితిప్రజ అంతకం=దుర్మార్గులయిన రాక్షసులను జంపువాని. అఘఅంతకమ్=పాపము లేకుండఁ జేసినవాని. దక్షముఖఅంతకమ్=దక్షప్రజాపతియొక్క యజ్ఞమును ధ్వంసముచేసినవాని. భజే=సేవించుచున్నాను. స్మరాంతకం-శివుఁడు ఘోరతపస్సుచేయుచు యోగసమాధిలో నుండఁగా, దేవేంద్రాదులు మన్మథుని వానిమనసు కలఁతఁబెట్టుటకుఁబంపిరి. మన్మథుఁడు శివునిపై బాణములు వేయఁగా నతఁడు కోపించి వానివంక మూఁడవ కన్నుతోఁ జూచి బూడిదగాఁ జేసెను. శివుఁడింద్రియముల జయించినాఁడని చెప్పుటకీకథ కల్పింపఁబడియుండును. (3) చతుర్వేదఘోటం=నాలుగు వేదములను గుఱ్ఱములుగాఁ గలవానిని. శరత్ చంద్రజూటం=శరదృతువునందలి చంద్రుని జడముడియందుఁ గలవాని. త్రిలోకవకపాలం=మూఁడులోకములను ముఖ్యముగా నేలుబడిగలవాని. దిశాచక్రచేలం=దిక్కులే బట్టగాఁగలవాని. అనఁగా, దిగంబరుని. జ్వలత్ ఫాలనేత్రం=మండుచున్న నుదుటికన్ను గలవాని. జగత్ వ్యాప్యగాత్రం=ప్రపంచమంతటను వ్యాపించిన శరీరముగలవాని. సురఅరాతి భంగమ్=దేవతలకు విరోధులయిన రాక్షసులను భంగపుచ్చువాని. శుభఅంగమ్=మంగళమయిన శరీరముగలవాని. అహం=నేను. భజే=భజించుచున్నాను. చతుర్వేదఘోటం-త్రిపురసంహార సమయమందు శివుఁడు భూమిరథముగాను సూర్యచంద్రులు రథచక్రములుగను, వేదములు గుఱ్ఱములుగను, బ్రహ్మ సారథిగను, మేరువు విల్లుగను, విష్ణువు బాణముగను, ఆదిశేషుఁడు వింటితాఁడుగను గలిగియుండెను.

పే 89. (4) త్రివేదసారం=మూఁడువేదములయొక్క సారముగలవాని. త్రిజగత్ ప్రవర్తకం=మూఁడులోకములందుఁ జరించువాని. త్రిమార్గగా మండితమూర్ధమండలం=గంగానదిచేత నలంకరింపఁబడిన శిరస్సను ప్రదేశముగలవాని, త్రిశూలపాణిం=త్రిశూలమను నాయుధము చేతియందుఁగలవాని. త్రిదివ ఇంద్రవందితం=స్వర్గలోకమునకు రాజయిన దేవేంద్రునిచేత నమస్కరింపఁబడువాని. త్రిలోచనం=మూఁడు కన్నులుగలవాని. తం=అటువంటి. త్రిగుణాత్మకం=సత్వము, రజస్సు, తమస్సు అను మూఁడుగుణములయొక్క స్వభావముగలవాని. భజే=సేవించుచున్నాను. త్రివేదములు=ఋక్, యజుర్, సామములు. త్రిమార్గగ-వ్యు. మూఁడుదారులను బోవునది-గంగానది స్వర్గలోకమునందు మందాకిని యను పేరుతోను, భూలోకమునందు భాగీరథి యను పేరుతోను, పాతాళలో

కనుకుండ భోగవతి యను పేరుతోఁ బ్రవహించుచున్నదఁట. (8) రజితభూధరకూట నివాసినం=వెండికొండ కొమ్మునందు నివసించువాని. కనకభూమిధర ఇంద్రధనుఃధరం=మేలయిన బంగారు కొండయగు మేరువును విల్లుగా దాల్చినవాని. నిరుపమ అణిమ భూతి విరాజితం=సాటిలేని యష్టైశ్వర్యములచేత మిక్కిలి ప్రకాశించువాని. నిరతమహం=ఎల్లప్పుడును నేను. భిక్షుః=శివుఁడు. ఉపాస్మహే=ఉపాసనచేయుచున్నాను. మహా ఆనందభరితుఁడు=గొప్ప సంతోషముతో నిండినవాఁడు. గురువు నుద్దేశించి=గురువువంకఁ దిరిగి. మనస్తాప శమనంబులు=మనస్సులోని తాపమును శాంతిపరచునవి మార్దవంబు=మృదుత్వము. అల్లిక జిగిబిగి=(మాటల) కూర్పుయొక్క యందమును గట్టుపాటు. ఆహ్వానంబుఁ జేసిన=పిలిచిన. మధురగంభీర భాషణములు=ఇంపయిన, గాంభీర్యమయిన మాటలు. మురియుచుఁ=తిరుగను, లేక, గర్వించుచు. పరమేశ్వర అయత్తముఁ జేసి=దేవునికి లోఁబడినదిగాఁ జేసి. నిస్స్పృహుఁడవై=ఆశలేనివాఁడవై. సావధానతమెయి=అవకాశముతో. సాయుజ్యమోక్షము=సహయోగముగల ముక్తి. ప్రమథగణములు-శివుని సేవకులు. ముముక్షులలోఁ=సర్వమును విడుచుటకుఁ గోరిక గలవారిలో. పరమ గోప్యముఁగ=మిక్కిలి రహస్యముగ.

పే. 90. అలుసుడు=చప్పుడు. ఖడ్గపాణివై=చేతియందుఁ గత్తిగలవాఁడై ముచ్చెమటలు-వ్యు. మూఁడు+చెమటలు. నిబంధనము=ఏర్పాటు. కైవల్యము=మోక్షము. కరతలఅమలకము=అరచేతిలోని యుసిరికవంటిది, అనఁగా, మిక్కిలి సమీపమయినది. ఇందుశేఖరుఁడు-వ్యు. చంద్రుని శిఖయందుఁ గలవాఁడు. పాలేరుతనము=పాలికిదున్ను రయితుయొక్కపని.

ఇరువదిమూఁడవ ప్రకరణము.

మతఆవేశపరవశుఁడు=మతముపూనుటచే మైమఱచినవాఁడు. హేతువివాదముచేసి=కారణమరసి. తార్కాణము=ఉదాహరణము. నాఁటఁగొలె=నాఁటనుండి. హంసతూలికాతల్పము=అంచయీఁకెలతోఁ జేయఁబడినపాన్పు. భుజాదండము=కఱ్ఱవంటి భుజము.

పే. 91. నిరాహారుఁడై=తిండిలేనివాఁడై. జాగరము=నిద్రలేకపోవుట. ఉపవసించుట=పస్తుండుట. కాత్యాయని=పార్వతి. మహాలయము=గొప్పగుడి. పుష్పైదు.

శ్లో. పక్షి+ఏకః. ప్రభాతము=ప్రాతఃకాలము. నిర్నిమిత్తముగన్=కారణము లే కుండ. జోగి=బిచ్చగాఁడు. పంపున్=ఆజ్ఞచేత పంపు-పంపుడా. కృదంతము. తల్లి-సవ తితల్లియని యుండుటచేత తల్లి పంపున ....శ్రీరాముని-దశరథుని రెండవభా ర్య కైక తనభర్తకు శంబరుఁడను రాక్షసునితోఁ గలిగిన యుద్ధమందు రెండుసారులు గండములు తప్పించి కాపాడినది. మగఁడంతట సంతోషించి రెండువరములు వేఁడు కొమ్మనెను. కాని యామె వానిఁదాను గోరినప్పు డిమ్మనెను. రాజు తన పెద్దకొడుక యిన రామునకుఁ బట్టాభిషేకము చేయఁబోవుచుండఁగా కైక మంథరయనుదాసి దు ర్బోధచేత రామునడవికిఁ బంపవలెననియుఁ దన కుమారుఁడయిన భరతునకుఁ బట్టముగ ట్టవలెననియుఁ గోరెను. అప్పుడు రాముడు తండ్రికి సత్యమునిలుచునని తనతల్లికోరిక ప్రకారము తక్షణము రాజ్యమువిడిచి నారచీరలుగట్టి యడవికిఁబోయెను.

పే. 92. విరాటుని........ధర్మరాజు-పాండవులు పండ్రెండు సంవత్సరము లర ణ్యవాసము ముగించినతరువాత ప్రతిజ్ఞప్రకారము యేఁడాది అజ్ఞాతవాసము చేయవ లెను. అజ్ఞాతవాసమనగా నితరులకుఁ దెలియకుండ మారువేషములతో నివసించుట. ఇట్లుచేయుటకుఁ బాండవులకు ధర్మదేవత సాయముచేసెను. అతని సాయముగలిగి ధర్మరాజు కంకభట్టు అను పేరుతో నొకబ్రాహ్మణ స్వరూపమును దాల్చి మత్స్యదేశ ప్రభువగు రాజైన విరాటుని కొలువులో నితనిఁ బ్రసిద్ధచేయుటకును జూదమాడుటకును గుది రెను. ఇతఁడు యాసమయమున రాజవేషముతీసివేసి బ్రాహ్మణవేషము ధరించెను. మందస్వరము=మెల్లని కంఠధ్వని. పిల్లలకుఁగానే పండుఁగాదు=ఒకచిన్న నిదర్శన ము కనఁబడఁగానే కార్యము ముగిసినది యనరాఁగూడదు. కార్యాంతరములు=ఇతర పనులు. లాలించి=బుజ్జగించి. భంగులన్=రీతులను. వ్రతసమాప్తి=నోముయొక్క ము గింపు. తగ్నిమయ=అసంగతిమీఁగూర్చి.

ఇరువది నాలుగవ ప్రకరణము.

నియతుఁడై=నియమము గలవాఁడై. ఏకాంతంబ=ఒంటరిగా.

పే. 93. కష్టదినము=అసాధ్యప్రదినము. ఈశ్వరసేవ నాసక్తుఁడను=భగవంతునికి దాస్యముచేయుటయందుఁ గోరిక గలవాఁడనై. నిశ్చింత=నిర్మలబుద్ధి. వ్యాఘ్రముఅను అ పీనుఁడై=పులితోఁ బోరాడఁ గూర్చున్నవాఁడై. జప-నానా, తపస్సు, మంత్రతంత్రము

నిరర్థకములు=ఉపయోగములేని. పరమనిష్ఠుఁడై=గొప్పనియమము గలవాఁడై. శ్రవణగోచరమయ్యె=చెవులకు వినఁబడెను, గాటము-తత్స. గాఢము.

శ్లో. 94. చిమ్మిలిగొట్టము-అచ్చతెన్గు. చిమ్మనగొట్టము=నీళ్లు చిమ్మెడు గొట్టము. వసంతము=పసుపును సున్నమును గలిపిన యెఱ్ఱనీళ్ళు. నానా. ఒకబురుదు. నాళము=గొట్టము. క్రొన్నెత్తురు-వ్యు. క్రొత్త+నెత్తురు. దారుణకృత్యము=ఘోరమయినపని.

ఇరువది యైదవ ప్రకరణము.

నిద్రాసక్త=నిద్దురయందుఁ దగిలినది. బాష్పకలితంబులు=కన్నీటిచేతఁ గూడినవి. డగ్గుత్తిక=వగచుచున్న కంఠస్వరము వ్యు. డగ్గు+గుత్తిక. తీరమిన్=తీరకపోవుటచేత-తీరు ధా. వ్యు. భావార్థకము. సందిటన్-సందిలి యొక్క సప్తమీ విభక్తి ఏకవచనరూపము.

శ్లో. 95. దుస్స్వప్నములు=చెడుకలలు. నలుకెలంకులు=నాలుగుప్రక్కలు. మైకము=మత్తు. వాలకము=వేషము-నానా. మోసము (సంస్కృతమయినపుడు) ఉంగరము. అనర్థము=కీడు. మూఁడఁదలఁచిన=కలుగనున్న. స్వప్నవేదులు=కలలనుగూర్చి యెఱిఁగినవారు. ఉపద్రవము=గొప్పకష్టము. ఉత్తపాటు-ఉత్తలపడు ధా. కృదంతము. గద్గద=గాఁడుమిన్న నాయన్నయు-అన్నయనునది ప్రేమను గనఁబరచు సంబోధనముగాను వాడఁబడును. దౌర్బల్యము=బలము లేకపోవుట.

శ్లో. 96. అనురూపములు=అనుసరించిన రూపముగలవి, తగినవి. కలకండంబులు=పటికపంచదార ముక్కలు. బొంది=శరీరము. రాజ్యలక్ష్మి=రాష్ట్రమనెడు లక్ష్మీదేవి. పితృసాదృశుఁడు=తండ్రితో సమానుఁడు. నాకన్న=నేనుగనినట్టి. కన్న, ఉన్న-కను, ఉండు ధా. భూతార్థక విశేషణములు. నెఱపుతెఱఁగు=భయముయొక్కరీతి. కతిపయపరివారకులన్=కొంతమంది పరిజనులను. కీడునుశంకించి=హానినిఁగూర్చి భయపడి శుభమును శంకించి=మేలునుగూర్చి సందేహపడి. అరెకులు=తిలారులు, అనఁగా, రాత్రులయందు దొంగతనము జరుగకుండఁ గావలికాచు దొరతనపుబంటులు. ఎలుఁగువెత్తి=కంఠధ్వని హెచ్చించి. ఎలుఁగు-నానా. ఎలుఁగుగొడ్డు. బంటనిద్దుర=ఒడలెఱుఁగని గాఢనిద్ర. ఉత్కృష్టమయిన=మేలైన, గొప్పదైన. వేగిరపడి-వ్యు. వేగిరము+పడి.

పే. 97. కతము=కారణము. ఆయుధహస్తులు=శస్త్రములు చేతులయందుఁ గలవారు. కొలఁది=స్త్రీ. అన=అజ్ఞ. మాలిక=వరుసైన. రాజించిన-వచ్చు-ధా. జర్ఝర భూతార్థక విశేషణము. భయశంక ఆకులితములు=భయముచేతను సందేహముచేతను చెదరినవి.

పే. 98. పట్టపగలు-వ్యు. పగలు+పగలు, పేదపడంతులు=బీదస్త్రీలు. పానీయజలంబులు=త్రాఁగఁదగినవీళ్ళు, అనఁగా, మంచినీళ్ళు. విటజనంబులు=పోకిరీలు. కూరుకొనిపోవు=దిగుకొనిపోయెదు. అవీటన్=అపట్టణమున. పాంథులు=బాటసారులు. హృదయదారుణ వృత్తాంతము=మనస్సునకు భయంకరమయినకథ. మృగములు=పశువులు, లేక, గుడ్లగూబలు. దౌర్జన్యము=చెడ్డతనము. అంతరింపఁగ=కడవఁగా, పోఁగా

ఇరువది యాఱవ ప్రకరణము.

చాంచల్యము-చంచలభావము. కాగడా=చేతిదివ్వటీ-ఇది దేశ్యపదము. సడలక=జారఁగా.

పే. 99. అలముకొనిన=క్రమ్ముకొన్న. శిరోహీనమై=తలలేనిదై. బారెడు-వ్యు. బార+ఎఁడు. మ్రానుపడిరి=స్తంభించె-ఆశ్చర్యముచేతఁ గదలలేకుండిరి. వెంగలి=జడుఁడు-అనఁగా, మనస్సుయొక్కయు అంగముయొక్కయు చేష్టలుడిగినవాఁడు. మేఁకవన్నెపులి=పైకి మేఁకయంతటి యమాయకుఁడుగాను లోపులి యంతటి క్రూరుఁడుగాను నుండువాఁడు. నిరుపమాన గుణరత్నాకరుని=సాటిలేని మంచిగుణములను మణులకాకరమయినవానిని. నిరాలంబ=ఆధారములేనిది ప్రకరణము-అచ్చుతప్పు. ప్రకరము=గుంపు. నిర్గతికము=దిక్కులేనిది. నిరాభరణము=నగలేనిది. నిర్వ్యారము=కార్యములేనిది.

పే. 100. హేమచంద్ర అస్తమయము అయ్యెగ=హేమచంద్రుఁడను చంద్రుఁడు క్రుంకెను, అనఁగా, హేమచంద్రుఁడు మృతినొందెను. విబుధులకు=పండితులకు. (రాజపరమైనపుడు,) లేక, దేవతలకు (చంద్రపరమైనపుడు.) విబుధుల........టకి-చంద్రునిలో నమృతముండును. అది దేవతల కాహారము. చంద్రుఁడు లేనియెడల దేవతల కాహారము దొరకుట కష్టము, లేక, మందిరాజాలవద్దఁ బండితులు పెక్కుఱంద

రు. ఈ హేమచంద్రునివంటి మంచివాఁడు మరణించుటచే వారికి వన్నెమగాఁడగుట దుర్లభము. చిత్రభానుఁడు=హేమచంద్రుని తమ్ముఁడు, లేక, ఆశ్చర్యకరమయిన సూర్యుఁడు. కరములచేత=చేతులచేత, లేక, కిరణములచేత. మంగళము=వేఁపుడుచట్టి. పాపిచిరాయువు=పాపముగలవాఁడు చిరకాలము బ్రతుకును. పయోముఖ విషకుంభము=పైన పాలు లోన విషముగల కడవ, అనఁగా, పైకి మంచిమాటలాడుచు లోన గొంతులు గోయువాఁడు. ప్రేరితుఁడై=పురికొల్పఁబడినవాఁడై విశ్వసనీయుండు=నమ్మఁదగినవాఁడు. అనఘుని=పాపము లేనివాని. పథ్యంబులు=హితవులు. మధ్యమలోకము=భూలోకము. అంధకార బంధురము=చీఁకటిచేత దట్టమయినది. నిశాచరులు=రాక్షసులు-వ్యు. రాత్రులయందుఁ దిరుగువారు. మదగజంబులు=గర్వించిన యేనుఁగులు. రాజసింహంబు=రాజులయెడ సింగము, లేక, రాజశ్రేష్ఠుఁడు. క్రూరసత్త్వవృద్ధి=క్రూరసత్త్వ స్వభావములయొక్క పెంపు, లేక, క్రూరజంతువుల యభివృద్ధి. రాజహంసము=రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడా, లేక, రాజయెడు అంచా. జనమానసంబు=జనుల మనస్సులు, లేక, జనమనెడు మానససరస్సు. శీతాంశుఁడు=చంద్రుఁడు-వ్యు. చల్లని కిరణములు గలవాఁడు. దైవోపహతులు=దేవునిచేత నాశము నొందింపఁబడినవారు.

వే. 101. కుశలి=క్షేమముగలవాఁడు. రాజకళేబర సంరక్షణము=రాజుయొక్క దేహమును గాపాడుట. మనోగతమైన=మనస్సులోనున్న.

వే. 102. దిగ్గ=దిగి. నిరీక్షించి=చూచి. అనుజుని కరస్పర్శము=తమ్ముని చేతితాఁకుడు. అనుజుఁడు-వ్యు. తరువాతఁ బుట్టినవాఁడు. ప్రముఖులు=మొదలగువారు. సింహకిశోరములు=సింగపుఁ బిల్లలు.

ఇరువది యేడవ ప్రకరణము.

వే. 103. ఊర్పులు=శ్వాసములు. కక్ష్యాంతరములు=లోగిళ్ళ లోపలిభాగములు. తరంగములు=అలలు. కుటుంబ ఉజ్జీవకములు అగు=కుటుంబమును బ్రతికించునవి యగు. సందిగ్ధము=సందేహము. అరఁటికంబము=అరఁటిబోదె. కన్నుల కొలఁకులు-అచ్చుతప్పు. కొలంకులు-అని యుండవలెను. కొలంకులు-ఏ. వ. కొలికి. తొరఁగి=స్రవించి. (తొఱఁగి=విడిచి) మస్తకమునఁ=తలమీఁద.

పే. 104, 105. ఉబుకుట=పొంగుట. ఆక్రందనము=ఏడ్పు. సంతతధార=ఎడతెగనిధార. లకుముకి=ఆకాశమునుండి చిక్కులాప్పుడు పొంచువేసి నీటిలోపల నుండు చేపను బట్టుకొనిపోయి తినెడు ఒకజాతిపక్షి. ప్రాపు=ఆధారము. కొంపోవుదే-వ్యు. కొంపోదువు+ఏ-మధ్యమ పురుషమున వు వి లు వైకల్పికంబుగ లోపించును గనుక 'కొంపోదు' అనియయ్యె. ఉకారమునకు అచ్చు పరమగునపుడు సంధి నిత్యముగనుక యీరూపమువచ్చెను. నిరుడు=క్రిందటి సంవత్సరము. సప్తాంగములు-స్వామి, అమాత్యుడు, సుహృత్తు, కోశము, రాష్ట్రము, దుర్గము, బలము. గీచినగీటు దాటకుండుట-ఆజ్ఞాపించిన యాజ్ఞ మీరకుండుట. చైతన్యము=కదలిక. చెంగటిల్లి=ఎడబాటునలనవ్యథనుబొంది. చుమ్మలుచుట్టు=వేదనపడు.

పే. 106. అపగతధైర్యులు=పోయినగుండె నిబ్బరముగలవారు. అరవిందవాసిని=తామరలో నివసించునది-మంచికవుల వాక్కులందు, రాజుల మూపులందు, పతివ్రతల మోములందు, గోవులందు, తామరలందును లక్ష్మి నివాసము చేయుచుండునట్లు పెద్దలు చెప్పుదురు. దంపతులు-వ్యు. జాయ+పతులు. భర్తృసన్నిధిక=మగనిదగ్గఱనున్న. కూర్మి=ప్రేమ. జగదేకవీరుడు=ప్రపంచమందొక్కడైన శౌర్యముగలవాడు. ప్రసన్నవదనుడు=సంతుష్టిగల మొగముగలవానిని.

పే. 107. అనన్యశరణ్య=ఇతరులను శరణుజొచ్చనిది. దాపురించె=ప్రాప్తించె. శుద్ధస్ఫటికము=నిర్మలమయిన పటికపురాయి. కుశాగ్రబుద్ధి=గడ్డిపరక కొనవంటి తెలివి, అనగా, సూక్ష్మమయినబుద్ధి. ధర్మసూక్ష్మవేదిత్వము=వేదోక్తవిధుల గుట్టులనెఱిగియుండుట. రేఖ=అరచేతులందు, పాదములందుండు సన్నగీఱ. విలాసములు=శృంగారచేష్టలు. మానినీమన్మథ అవతారము=స్త్రీలకు మదనుని తిరిగిపుట్టుక. విద్వజ్జనవిబుధమణి=పండితులకు సమస్తకోరికలనిచ్చెడు చింతామణివంటివాడు. విబుధమణి=దేవతలమణి, అనగా, చింతామణి. రాజన్యతిలకము=రాజులలో శ్రేష్ఠుడు. తిలక-నానా. బొట్టు, ఒకచెట్టు. కల్యాణమూర్తి=మంగళమయిన యాకారముగలవాడు. అంగలార్చు=దుఃఖించు. నవమన్మథుడు=క్రొత్తమన్మథుడు.

పే. 108, 109. దుర్ణయము=అన్యాయము. అర్థోక్తిగ=సగము మాటగ. పలవించుచున్=పలుమారు చెప్పుచు. పెన్నిధులు=పెద్దనిధులు. మనోజ్ఞత=అందము. అంతికంబున=దగ్గఱ. రక్తసిక్తము=నెత్తుటిచే దడిసినది. ధూళిధూసరితము=దుమ్ముచే బూసినదన్నట్లుగా జేయబడినది. రసికాగ్రగణ్య=రసము నెఱిగినవారిలో

మొనటి నెన్నఁదగినవాఁడా. రాజవంశజలధిచంద్రమా=రాజకులమను సముద్రమునకుఁ చంద్రుఁడా. తొలిమొలిపట్టి=మొదటఁబుట్టిన కొడుకు. తూర్యధ్వనులు=వాద్యపు మ్రోఁతలు. వైతాళికులు=స్తుతిపాఠకులు. ముద్దుజరాసంధుని ....చేత్ర-మగధ దేశపు రాజైన బృహద్రథునికిఁ బిడ్డలులేరు. అతఁడు చండకౌశికుఁడను ముని నాశ్రయించి యొక మామిడిపండును సంపాదించెను ఆపండును రాజు భార్యకు ఋతుకాలమున నిమ్మని ముని చెప్పెను. రాజట్లిచ్చెను. కాని రాణి తానుసగముతిని తక్కినది తన సవతికిచ్చెను. ఇరువురును గర్భముఁదాల్చి సగముదేహములను గనిరి. వానియుపయోగములేదని వానిఁ గోఁటకందకములోఁ బారవైచిరి. అక్కడ జరయను నొకరాక్షసి యాహారమునకై వానిని సంధించి తినఁబోయెను. అల్లపిల్లవాఁడేడ్చుట కారంభించెను. జరయా పిల్లవానిని రాజునకర్పించెను. జరచే సంధింపఁబడినవాఁడు కాన జరాసంధుఁడని పేరుపెట్టిరి. వేల్పులారా=దేవతలారా. నేలవేల్పులారా=బ్రాహ్మణులారా. వేదవేదాంగదుఁడు=వేదములను వేదాంగములను నెఱిఁగినవాఁడు. వేదాంగములు-శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, జ్యోతిషము, నిరుక్తము, కల్పము. నిరతుఁడు=మిక్కిలి యాసక్తిగలవాఁడు. పరావతారుఁడు=మఱియొక పుట్టుకఁగలవాఁడు. రక్షణీయుఁడు=కాపాడఁదగినవాఁడు. కావరాదే=రక్షించరాదా.

పే. 110. సంస్కారము=శవమును గాల్చుట. దాదాఁపు వ్యు. దాఁపు+దాఁపు. అంబాళము=ఏనుఁగుమీఁది పీఠము-ఇది దేశ్యపదము. ప్రవర్ధితము=మిక్కిలి వృద్ధిపొందింపఁబడినది సపర్య=పూజ. ఛాయ=నీడ-సూర్యుని భార్యయుంగురు చితి=పీనుఁగును గాల్చుటకుఁ బేర్చినకట్టెలు లోనగువానిపోగు; సాద. విమానము=అంతరిక్షమున దేవతలెక్కి సంచరించెడు రథము-నానా. సుళ్లము. సంధానకర్త=సమకూర్చువాఁడు. సహగమనము=(మరణమందు) భార్య భర్తతోఁగూడఁ బోవుట. దీనినే సాగుమానమని జనులందురు. చరిత్రలో అల్లాయుద్దీను కాలములోను అక్బరు కాలములోను రాజపుత్రస్త్రీలనేకులు జోహారుల్పి భర్తలతో స్వర్గమునకుఁబోయిరి. తల్పము=పాన్పు. పోవుదే-వ్యు. పోవుదువు+ఏ. సర్వేశ్వరా-వ్యు. సర్వ+ఈశ్వరా.

ఆరువది తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

పే. 111. పెట్టించుటొప్పదే-వ్యు. పెట్టించుట + ఒప్పదు + ఏ-అకారమునకు సంధి బహుళము. ఉకారమునకు సంధి నిత్యము అనుసూత్రముచే నట్టి రూపము వచ్చును. విలాపము=ఏడ్పు. పొంత=వంక. దయనీయము=కరుణ చూపఁదగినది. ఉత్తరక్రియలు=చచ్చినవారికిఁ జేసెడి అపరకర్మలు. జ్యేష్ఠ=పెద్దవారు. కనిష్ఠ. ఉపనీతుండై=వడుగైనవాఁడై. సంక్రమించినది=ప్రవేశించినది. యుక్తియుక్తములు=ఉపాయముతోఁ గూడినవి. శోకగద్గదుఁడై=దుఃఖముచే వణఁకుచున్న కంఠముగలవాఁడై.

పే. 112. కన్నుఁబ్రామి=కన్నుఁగప్పి, అనఁగా, మోసముచేసి. వికచఅరవిందముల మిసిమి=విడిచిన తామరల క్రొత్తకాంతి. హృదయరంజకమై=మనస్సునకు సంతసము గలిగించునదై. దర్వీకర=పాము=సూక్ష్మముగా తెలుపుము. ప్రాణప్రతిష్ఠ=ప్రాణముల నిలుపుట. వక్షము=ఱొమ్ము. వెడఁద=విశాలమయిన. అవ్యాతగా=అపరిమితముగా. సరసము=దగ్గఱ. తులతుచుక=శృంగారముగ మెలఁగుచు. మహాభాగుని=గొప్ప భాగ్యముగలవాని. కృతఘ్నురాలు=చేసినమేలు మఱచునది. (కృత=చేయఁబడినదానిని, ఘ్న=చంపునది.) తిలోదకంబులు=నువ్వులతో విడిచెడునీరు. నిచ్చూర్పుము=నిట్టూర్పులు విడుచుము. మిన్నకుండి=ఊరకుండి-తూష్ణీంభావముతో

పే. 113. ఉగ్గడింపు=పొగడు. శవవాహనము=పీనుఁగును మోయుట. వేవేలు-వ్యు. వేలు + వేలు. మావటీఁడు-వ్యు. మావటి + ఈఁడు=ఏనుఁగును నడపువాఁడు. బాష్పకలితలోచనులై=కన్నీరుతోఁగూడిన కన్నులుగలవారై. దురపిల్లిరి=శోకించిరి. దివాణము=రాజ కొలువుకూటము. అష్టాదశ వర్ణములవారు=పదునెనిమిది జాతులవారు-బ్రాహ్మణాది వర్ణజాతులలోని యంతర్భాగములు. నయనాభిరామమై=కన్నులకు సంతోషము గలుగఁజేయునదై. వివశులై=అవయవముల స్వాధీనత తప్పినవారై. స్వస్తి=శుభవచనములు. విధినిదూషించు=బ్రహ్మదేవుని నిందించుచు. పౌరాంగనలు=పట్టణస్త్రీలు. ఏలిక=రాజు.

పే. 114. జయదుందుభులు=గెలుపును దెల్పు భేరులు. దుందుభి-నా. భేరి, వత్సరుఁడు ఒకసంవత్సరము. పట్టపుటేనుఁగు-వ్యు. పట్టము + ఏనుఁగు. సామ్రాజ్యము=

అశోకమైయుండుట. అంతఃకరణములు=మనస్సులు. భాషింపఁగ=మాటలాడుటకు. భూనభ అంతరము=భూమికిని ఆకాశమునకు మధ్యనున్న స్థలము. విధ్యుక్తముగఁ=శాస్త్రములలోఁ జెప్పఁబడినట్లుగ. కప్పురంపుటచ్చులు=కప్పురము+అచ్చులు. దరికొల్పుట=కాల్చుట-దరికొను ధా. పేరిణాధరకము. తడవుగఁ=ఆలస్యముగ. ఆహుతి=అగ్నియందు వేల్చుట. భస్మఅవశేషము=బూడిద మిగులుట. నగర అభిముఖులు=పురివయిపు మొగములఁ బెట్టినవారు. గాసిపడు=శ్రమపడు. కొండొకసేపు=కొంచెము కాలము. ప్రతిష్ఠించి=నిలిపి. ద్వాదశరాత్రంబులు=పండ్రెండు రాత్రులు. పైతృక=పితృదేవతల సంబంధమయిన. వియుక్తుఁడై=విడువఁబడినవాఁడై.

ఇరువది తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

శ్లో. 115. కారుచిచ్చు=అడవిలోనియగ్ని. గుణగ్రహణ పారీణులు=మంచితనమును దెలిసికొనుటయందు దక్షులు. (పారీణులు=ఒడ్డును ముట్టినవారు) వెన్నెల-త్స్య. వెల్ల+నెల. దోయిళ్ళు-రూ. దోసిళ్ళు-ఏ. వ. దోయిలి, దోసిలి. కలిమి-కలుగు ధా. కృదంతము. తొలుదొల్త-వ్యు. తొల్త+తొల్త. కఠోరవార్త=కఠినపు పలుకూనము. అతిశయోక్తి-ఇదియొక యలంకారము. ఒకదానినిఁ గూర్చి యతిశయముగాఁ జెప్పుట. యాదార్థ్యము=నిజము. బత్తెములు=భోజనములకయ్యెడు ద్రవ్యములు. దశరాత్రంబులు=పదిరాత్రులు. ఓపినకొలఁది=శక్తినిబట్టి. కరణి=వలె. నవవైధవ్య దుఃఖభారము చేఁ=క్రొత్తవిధవతనముయొక్క బరువుచేత. క్రుంగి=క్రిందికి వడిఁగి. పతిచరణ అరవిందములె=భర్తయొక్క పాదములనెడు పద్మములే.

శ్లో. 116. విసుంబు-తత్స. విసంబు. ఆరాధించి=పూజించి. సగౌరవంబుగఁ=మర్యాదతో. ఉచితఅసనము=తగినపీట. వేగులవాండ్రు=రహస్యముగా సమాచారములు గొనితెచ్చువారు. అక్కసము=కోపము. దనుజుఁడు-రాక్షసుఁడు-దనువలనఁ బుట్టినవాఁడు. అనుజుఁడు=తమ్ముఁడు-వ్యు. అనుసరించి పుట్టినవాఁడు. విస్మితులై=ఆశ్చర్యముగలవారై. (స్మితులు=గర్వముగలవారు.)

శ్లో. 117. జగద్రంగము=ప్రపంచమనెడు నాట్యస్థలము. నిష్క్రమించినాఁడు=వెళ్ళిపోయినాఁడు. (ఇది నాటకపరిభాషలోనిమాట.) అంకము=నాటకములోని భాగము.

వా. వా. సమీపము, భూషణము. సహనర్తకుఁడను=కూడ నాట్యమాడువాఁడను. సహకారుఁడను=స్నేహితుఁడను-వ్యు. కూడఁ బనిచేయువాఁడను. సహకారము-వా. వా. తియ్యమామిడిచెట్టు. సహపాఠుఁడను=కూడఁ జదువుకొనువాఁడను. పదునాలుగు విద్యలు-నాలుగు వేదములు, ఆఱు వేదాంగములు, మీమాంస, న్యాయశాస్త్రము, పురాణములు, ధర్మశాస్త్రము. మేర=హద్దు. ఏకపత్నీవ్రతనిష్ఠుఁడు=ఒక్క భార్యయుండే నియమముగలవాఁడు. పరశురాముఁడు-ఇతఁడు జమదగ్నికొడుకు. విష్ణుని దశావతారములలో నొకయవతారము. ఇతఁడు ఘోరతపముచేసి శివుని మెప్పించి యతనికి శిష్యుఁడయ్యెను. విలువిద్ద శివునివద్దనే నేర్చి క్రౌంచపర్వతమును భేదించుట మున్నగు నద్భుతక్రియ లొనర్చెను. ద్రోణాచార్యుఁడు-ఇతఁడు భరద్వాజుని కొడుకు. అశ్వత్థామతండ్రి. కౌరవులకుఁ బాండవులకు విలువిద్ద నేర్పినవాఁడు. భారతయుద్ధములో ఘోరముగఁ బోరి ద్రౌపది సోదరుఁడయిన ధృష్టద్యుమ్నునిచేఁ జంపఁబడెను. ఇతని ప్రియశిష్యుఁడగు నర్జునుఁడు భారతయుద్ధమున జయముఁ గాంచునంతటి ధనుర్విద్య గలవాఁడుగదా. దానిఁబట్టి యితని విలువిద్ద యెట్టిదో యూహింపవచ్చును. కల్పించి=కలుగఁజేసి. కబళింతువు=మ్రింగుదువు. అక్కసెల్లెండ్రు-వ్యు. అక్క+చెల్లెలు-ద్వంద్వంబున పరుషములకు గ, స, డ, ద, వ లగు. పెంపుబొందఁగ=అభివృద్ధినొందఁగా. సమాశ్వాసించి=చక్కగా నోదార్చి. ప్రకృతి=స్వభావము. కుసుమకోమలి=పువ్వువలె మృదువైనది.

పే. 118 ప్రతీక్షించుచుఁ=ఎదురుచూచుచు. అనాథలై=దిక్కులేనివారై. ఆత్రము=ఆతురత, తొందరపాటు. చిత్తగింపఁగ=యోచింపఁగా. హరిచరణధ్యానము=విష్ణుని పాదములను ధ్యానించుట. కురుక్షేత్రము-కురురాజు దీనిని దున్నుటచేత దీనికీ పేరువచ్చెను. ఇచ్చటనే భారతయుద్ధము జరిగినది. ఈస్థలమందే పృథ్విరాజు తన దేశ స్వాతంత్ర్యమును మహమ్మదీయులకుఁ గోల్పోయెను. దీనినే స్థానేశ్వరమందురు.

పే. 119. లేఖ=జాబు. తద్దయుఁ=మిక్కిలి. పురాకృతకర్మఫలము=పూర్వము చేయఁబడినపనికి ఫలితము. అభ్యంతరమందిరము=మధ్యనున్న యిల్లు. కర్ణకఠోరము=చెవులకుఁ గఠినము. ఖిన్నుఁడై=దుఃఖితుఁడై. కడుఁగందిన=మిక్కిలి వాడిన-వ్యు. కందిన+కందిన. (కడుఁగందు-వ్యు. కడు+కందు=రేఁగిపోవు, తేఁ, నలుపు.) దోసెడు-వ్యు. దోసిలి+ఎడు. చన్నీళ్లు-వ్యు. చల్ల+నీళ్లు. ద్విగుణము=రెట్టింపు.

పే, 120. పంచప్రాణములు-ప్రాణము, అపానము, సమానము, ఉదానము, వ్యానము. ఇయ్యకొను=సమ్మతించు. రఘురాముఁడు=రఘువులలోఁ బుట్టినరాముఁడు

రాముని కైక నంగలుగలవు-వాలినిఁ జెట్టుచాటుననుండి చంపుట. మహాపతివ్రతయైన సీ తను దనుగానము చేత నగ్నిప్రవేశము చేయుమనుట. చాకలివాని మాటవిని భా ర్యను నడవికిఁ బంపుట మొ॥ నవి వంకలని చెప్పవచ్చును. గాని యవి మైరియు సహేతుక ములని చెప్పుటకు నాధారములున్నవి. హరిశ్చంద్రుఁడు సత్యము నిలిపికొన్నవారిలో న గ్రేసరుఁడు ఇతనికి నొక్కలోటులేదని చెప్పవచ్చును. గంధార్వేపణ పరులు తప్పులెం చిన యితని కీర్తినాయిన వినయము బ్రాహ్మణభక్తి మొ॥ వగునగలవని చెప్పవచ్చును. కానియ యుక్తికి నిలువదు. ధనుర్ రాజుకైనఁ దప్పులుగలవు-ద్రోణాచార్యులు మిక్కిలి ప్రతా పముతో భారతయుద్ధమునకుఁ బోవుచుండ వానివిఁ జంపుటకుఁ గృష్ణాదుల ప్రోద్బల ముచే ధనుర్ రాజసత్యము పలికెను. ఇట్టికొట్టియే యితని త దయామయత్వం బు=కరుణతో నిండియుండుట. కారుమబ్బులు=నల్లని మేఘములు. అయాచితము గ=కోరఁబడకుండ. జలదానము=నీటినిచ్చుట. దానము-వాన. ఈవి ఏనుఁగునాయి క్క వెక్కమీఁది మదజలము. లోకైకపూజ్యాని=ప్రపంచమందు ముఖ్యముగా పూజిం పఁదగువాని. శాశ్వత నర కూపము=స్థిరమయిన నరక మనెడు నూయి. రవరవలు=స్వ ర్గాలు. ములినములు=మురికియైన. సానలై=నగ్నులై. పడంతులు=స్త్రీలను.

ముప్పదియవ ప్రకరణము.

పే. 121. అవలనాఁడు=మరునాఁడు. జామాత=అల్లుఁడు. విడిసి=బసచేసి. గ త్తురూ. గుఱుతు=ఆనవాలు. సోపానములు=మెట్లు. మనోదాహము=మనస్సునకు కల్గుకాల్పు. ఉత్తరీయపుటంచు-ఉ. ఉత్తరీయము+అంచు. పట్టు=వాసస్థానము. ఇడుమాను=ఇచ్చినవాఁడు. పక్కి=పక్క-డయ్యెను. స్వార్థకము. నలిగి=బీడ-వల గునా. కృదంతము. శల్యమై=ఎముక (మాత్రమే) గలవాఁడై. బాష్పోద్గమము= కన్నీళ్ళు ఉబుక పుట్టుట. ఆలింగనము=కౌఁగిలింత.

పే. 122. అడలఁబోఁగన్=భయపడుటకు మొదలుపెట్టిన. పరామృశ్యంతర్= చక్కగా విచారింపఁగా. విప్రపుంగవుఁడు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు-సింహ, శార్దూల, నాగ, పుంగవ, వృషభ, కుంజర మొ॥ శ్రేష్ఠవాచకములు. సర్వస్వము=ధనమంత యు. దుఃఖసాగరము=విచారమనెడి సముద్రము. సాంగత్యము=స్నేహము. భాష్ప ము=ఎలుఁగెత్తి ఏడ్చినది. ఏడ్కొని=పెంపుపుచ్చుకుని వెళ్ళి. హిమవంతుని యల్లుఁడు=శివుఁడు-

శత్రుంతు హిమవంతుని కూఁతురయిన పార్వతిని పెండ్లియాడెను. ఎట్టకేమిట-వ్యు. ఎదుట+ఎదుట. అరిది=కష్టము. పెనరు ఒకింతయును=పేర్మి గొంతయైనను.

పే. 123. అతిమాత్యం=సన్నఁదాను జంపికొనుట. తెగువ=సాహసము. పతిచిక్కు ము=ధరలేని విద్యను. అలమట=చింత. అభీష్టము=కోరిక. అనుగుణముగా=తగినట్లుగా. నాద్యులలో=స్నేహితులను. మెరయులవంటి=గుండాక్రేవంటి. మా న్నారు-వ్యు. మూఁడు+మూఁడు.

ముప్పది యొకటవ ప్రకరణము.

పే. 124. గ్రీష్మకాలము=జ్యేష్ఠ ఆషాఢ మాసములు. గ్రీష్మము=వేడిమి. నిరాలంబుఁడై=ఆశ్రయము లేనివాఁడై. తెమల్చికొని=తుడుచుకొని అభ్రులై=ఇష్టులై. రక్తచందనములు=ఎఱ్ఱని గంధములు. విధివిధానముగ=శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడినరీతిగ. గద్యము=వచనము. మనోరథసిద్ధి=కోరిక నెఱవేఱుట. దుర్నిరీక్ష్యమై=చూడరానిదై. పేచి=భయపడి. చండకిరణుఁడు=తీక్ష్ణమయిన చటములుగలవాఁడు. తల్లడిల్లుట=కలఁతపడుట. అర్ఘ్యప్రదానము=చేతులతోనై నీరువిడుచుట. గణ్యము లే ము-అనిగాయత్రి, ఛందము మొదలైనవి. సూర్యుని కిరణములకు సప్తాశ్వులని పేరు. తొడలులేనివాఁడు ఇతఁడు అనూరుఁడు. కశ్యపునకు వినతయందుఁ బుట్టినవాఁడు. వినత గర్భవతియై తన సవతియైన కద్రువకుఁ దనకంటెముందు పుత్రులుగలిగినను వినతయోర్వలేక త్వరపడి గర్భము చీల్చికొనెను. అప్పుడతని సంపూర్ణముగాక తొడలు మొదలు క్రిందిభాగము లేనివాఁడైన యనూరుఁడుపుట్టెను. ఇతఁడు తన్ను వికలాంగునిఁ జేసినందులకుఁ దల్లినిశపించి సూర్యుని సారథి యగుటకుఁ బోయెను. ఇతని నామాంతరము అరుణుఁడు. ఇతనికొడుకులే రామాయణగాథయందువచ్చిన సంపాతిజటాయువులు. అపారము=హద్దులేనిది. ఉపకరణములు=సాధనములు.

పే. 125. స్వీకరించి=పుచ్చుకొని. వేదన=బాధ. దీర్ఘరోగాలు=పాదశుణ లక్షణములు-ఇది రాజపురుషలక్షణము. ఫాలము=నొసలు. కొలువరులు=సేవకులు. సు స్వాగతము-వ్యు. సు+ఆగతము=శుభమయినరాక (Welcome.) సుస్వాగత వచనము=వచ్చినవారికి సంతోషము గలుగఁజేయునది.

ప. 126. నిరశ్శ్రీ=దక్కఁబలది. పరియాణము-గూ. పర్యాణము=మార్గము. దక్షిణదిశి=సేవతోడి. పాలంపోవమి=నిర్ణయము కాకపోవుటచేత-పాలంపోవుభావ. వ్యర్థకము. కృతనిశ్చయుఁడు=చేయఁబడిన నిర్ణయము గలవాఁడు.

ప. 127. చర్చింపఁగా=విచారణ చేయఁగా పరమగోప్యము=మిక్కిలి దాఁచఁదగినది. చర్చలు=విచారములు. పొక్కు=దుఃఖించు. హెచ్చరిక=అవధానము. గుణగుణవికాసములను=మంగమయొక్కయు మంత్రియొక్కయు తెలివితేటలను. దౌష్ట్యము=దుష్టత్వము, చెడ్డతనము. పొగిలి పొగిలి=మిక్కిలి పరితపించి-ఇది యనుకరణము. సోదరవియోగము=తోడఁబుట్టినవానినుండి యెడఁబాటు. కుందు=దుఃఖించు.

ప. 128. దుందగములు=కీడులు. (కొండిగము=దుర్మార్గము.) తేకు=తేఁపవెట్టి స్వర్గపురప్రవేశము చేయించుట=చంపుట. పరిత్యజించవలయును=విడిచిపెట్టవలెను. అనుకఁగా=అడుగఁగా=అంటించఁగా. అసంభవము=తటస్థించనిది. మొగమాట-రూ. మొగమాట=సంకోచకము. నిరాకరింపుఁడు=తిరస్కరింపుఁడు. [illegible]. అంతఃపురము.

ముప్పది రెండవ ప్రకరణము.

ప. 129. శవశద=పాత్రికాలము-రూ. శపాడి. పాదుక్రాంతపడయపర్యతము. ప్రసన్నుఁడై=సంతుష్టుఁడై. పెత్తులు-రూ. పెత్రిగులు. భాగ్యవంతుఁడు=కర్మమును గనఁబలమునది. అనుకూలురు-రు. ప్రతికూలురు. కడుఁగూర్మిఁ=మిక్కిలి ప్రేమఁజూపును. కష్టసాధ్యము=కష్టముచేత సాధింపఁదగినది. సంభ్రమము=తొట్రుపాటు. మల్లడిఁగొన=పెనఁగొనఁగా. కుతూహలము=వేడుక. ఉబలాటము=మిక్కిలి యభిలాష.

ప. 130. సాష్టాంగదండ ప్రణామము=ఎనిమిది యంగములతోఁ గూడిన నమస్కారము. దీర్ఘాయురస్తు=నిడుదైన ఆయువు కలుగుఁగాక. కళ్యాణమస్తు=శుభము కలుగుఁగాక. సువర్ణపాత్రము=బంగారు చెంబు. పళ్ళెరము=పళ్ళెము. ధన్యోస్మి=నేను కృతకృత్యుఁడనైతిని. రాఘవులకు=రఘుకులమువారికి. వసిష్ఠుఁడు-సప్తఋషులలో నొకఁడు. రఘుకులమునకుఁ బురోహితుఁడు. ధౌమ్యుఁడు=పాండవుల పురోహితుఁడు.

తేటి=తెప్పిరిల్లి. మహాత్మ్యము=మహిమ=ప్రభావము. స్వనగరము=స్వంత పట్టణము. పుత్తెంచిరి=పంపిరి.

పే 181 వర్ణనాతీతమయిన=పొగడ్తకు మించిన. ఉల్లాసము=సంతోషము. తోపకుండ=కనఁబడకుండ. తదేకాసక్తుఁడై=దానియందే ముఖ్యముగా నాసక్తిగలవాఁడై. చిత్తస్థిమితము=మనస్సుయొక్క నిలకడ. గ్రహచారము=గ్రహములయొక్క నడక. గర్హ్యం=నావృత్తి నానా-దబ్బ.

పే 182 చిరకాల వియోగతాపము=చాలకాలముండి రాదఁబాయుటవలని కష్ట. వన నిమిత్తము-నానా. కారణము. కపటము. హంతకులు=చంపువారు. హృదయపేటిక=మనస్సనెడుపెట్టె. ప్రవాదము=వట్టి నాడుక. కులస్త్రీ నిర్మూలనము=వంశమునెడు చెట్టును వేళ్ళతోఁ బెకలించుట. ప్రత్యక్షలోకబాహ్యము=స్పష్టముగనున్న శత్రువు. లోకవ్యవహార విదుఁడు=లోకములోని వాడుక తెలిసినవాఁడు. తోషిదొంగలు=కట్టి దొంగతనముఁ జేయువారు. కర్ణ-ధాత్రీపాలుల నామమునకుఁ జివరఁ జేర్పఁబడు సంజ్ఞ. వర్మ-క్షత్రియ నామమునకు గుఱుతు.

పే. 184. అధికారగర్వము=గొప్పయుద్యోగియై యుండుటవలని గరువము. విఱ్ఱవీఁగు-ధా. వీఁగు+వీఁగు=మిక్కిలి విఱ్ఱ.

ముప్పది మూఁడవ ప్రకరణము.

పే. 185, 186. సంభావించుట=సన్మానించుట. సందేశము=వార్త. సందిగ్ధమనస్కుఁడై=సందేహముగల మనస్సుగలదియై. కోపాగ్ని=కోపమనెడు నిప్పు. అనుజ్ఞాతుఁడై=అజ్ఞను బొందినవాఁడై. పాద్యాదికము=పంచకళలయందు హైనత్తు. స్ఫటికలింగపూజ=మున్నతోఁ జేయఁబడిన లింగమును బూజించుట. అధిష్టించి=ఎక్కి. రానోపు=రావచ్చును. మనోమాలిన్యము=మనస్సులోని కల్మషము. సింహద్వారము=తలవాకిలి. రథావతరణంబు=అరదము దిగుట. అవంత అభ్యుదయములు=మిత్తిలేని మేలుకలుగుట, లేక భూమియందు మేలుకాల్పు-మొదటి యర్థమందు కర్మధారయ సమాసము. రెండవయర్థమందు ద్వంద్వసమాసము. అగము=రాళ్ళ. ధఅరంధము=మంగళముతోడి ప్రయుక్తము. (తృతీయా తత్పురుష సమాసము) తే

క, శుశ్రూషాగమును జంప్రవది (ద్వితీయా తత్పురుష.) ఇరుకైనంచుల=ఇంకుప్రక్కలు. పూర్వస్మృతి=వెనుకటిజ్ఞప్తి. ఉవ్విళులూరు=త్వరపడు. మొగసాల=తలవాకిటి చావడి. లాయములు=గుఱ్ఱపుసాలలు. కొట్టములు=చావళ్ళు-శస్త్ర. కోష్ఠములు చిక్కుటలు=చెక్కుళ్ళు.

పే. 137 దుఃఖఅనలంబున=దుఃఖము అను వహ్నియందు. (అనలము=అగ్ని, అనిలము=గాలి.) బల్లి=బొల్లి=అసత్యము. బొల్లి-అచ్చుతప్పు. ప్రకాశముగా=పైకి వినఁబడునట్లుగా. వ్యాపించిన .. ..నగచుట-పగిలిన గుండెను దిరిగి కూర్పలేము- అట్లే వచ్చినవానిఁ దిరిగి తేలేము. వార్ధి=సముద్రము-వ్యు. నీటికి స్థానమయినది. వేదవేత్తలు=వేదముల నెఱిఁగినవారు, అనఁగా, పండితులు. సామంతులు=చిన్నక్రింది రాజులు. పరివేష్టించి=చుట్టుకొని. పేరోలగము=పెద్దసభ. శారదాదేవి=సరస్వతి. చతుష్షష్టి విద్యాగర్భములు=అరువదినాలుగు విద్యలనెడు మణులు. కాలిక్షేత్రము=[illegible] మండి. కాళి-అచ్చుతప్పు.

పే. 138 ఒపాదముగ గతజల సేతుబంధనము=దుఃఖించుట వృధ. గతజలసేతుబంధనము-వ్యు. పోయిననీటికి (నీరు తేలిపోదానికి) నీటికట్ట కట్టుట (ఆనకట్టు కట్టుట) కానుపించెను=చూపెను. పూరిత=నిండింపఁబడిన. వలవల=దుఃఖించఁగా-వలవల మధ్యా. తమున్నాఁ [illegible]. సమాశ్వాస వచనములు=ఓదార్పుమాటలు. లలాటము=నుదురు. ప్రమాదవశమునన్=ఏమఱుపాటువలనై. అచిరకాలము=కొలఁదికాలము.

పే 139, 140. నీలోత్పలములు=నల్లకలువలు. పూర్వజన్మకృతము=వెనుకటి పుట్టుకయందుఁ జేసికొనినది. పరమపవిత్ర చరిత్ర=మిక్కిలి శుద్ధమయిన నడవడికలదానా. నాపడిన=నిందఁబొందిన. కన్నీళ్ళు-వ్యు. కన్ను+నీళ్ళు.

ముప్పది నాలుగవ ప్రకరణము.

తూచకప్పకుండ=ఒక్కపొల్లుమాటయైన విడువకుండ. తూచ-ఇది సంస్కృతభాషయందలి సముచ్చయములు (conjunctions) సోకటాది-వ్యు. సోకుట+అది=తగిలినది మొదలు. పూర్వోత్తర సందర్భములు=ముందు వెనుక సంబంధములు. దుష్టసంకల్పనము=చెడ్డయుద్దేశము. కుటిలుఁడు=వంకరబుద్ధిగలవాఁడు.

శ్లో. 141. ప్రతిక్రియ=మారుపని. మగనిఁజంపి మొగపాలకుఁబోయి మొల్లలెత్తుటు-ఒక దుష్టకార్యముఁ జేసి దానిఁగప్పిపుచ్చుటకుఁగల్ల యొద్దులేర్చుట భవిష్యత్ పరిక్రమము=ముందుచేసెడి నడత. ఉపోద్ఘాతము=పీఠిక, ఉదాహరణము (Prefнce) స్వకపోలకల్పితము=తనచేతఁ గల్పన చేయఁబడినది. అనఁగా, స్వంతముగాఁ గల్పించినది. నిందానాటకము=నిందయును ప్రదర్శము. ప్రస్తావన=సూత్రధారుఁడు నటీసఁగూర్చిగాని మారిషునిఁగూర్చిగాని విదూషకునిఁగూర్చిగాని ప్రస్తుతకార్యమున కుపయోగము కలదియగు చిత్రపుమాటలాడుట. మత్తు=అపద-వాడా. ముసలితనము. చర్వితచర్వణము=నమలఁబడినది నములుట=చెప్పఁబడినదానిఁ దిరిగి చెప్పుట. ప్రకట శత్రుఁడై=ప్రసిద్ధుడైన విరోధుఁడై.

శ్లో. 143. కార్యసరణి=పనియొక్క వరుస. కత్తియంచుమీఁది నడక=మిక్కిలి కష్టమయినపని-(సం) అసిధారావ్రతచర్య. కళవళము=కలఁత, పరిణమించు=మారు. విలాసవంతము=సంతోషముగలది. వ్యాఖ్యానము=అర్థముయొక్క వివరము. ముఖ........వ్యాఖ్యానమై=మొగముయొక్క రీతి మాడఁగ ర్యమెట్లయినది స్పష్టముగఁ దెలియువది. బహూకరించెను=సన్మానించెను. హితాభిలాషి=ఇతవును గోరువాఁడు. శుభదినర్కములుగా=రాఁగల కాలమునందు మేలుకలదిగా. దస్సిన=టిక్కెన-డయ్యాగా. భూతార్థ విశేషము. చిక్కు మొగము=దుఃఖముతోడి ముఖము. చిక్కు-వాడా. విఙూపేద. అడుగులంటివవి=నశించినది. మూఁడేఁదలఁచిన=కలుగనున్న. వినాశకాలే విపరీతబుద్ధి=భూనాశనముగా నాశమయ్యే కాలమందు విరుద్ధమయిన బుద్ధులు పుట్టును. స్త్రీబుద్ధిః ప్రళయాంతకః=ఆఁడువానిబుద్ధి ప్రళయకాలమువలె నంతముచేయును.

సమాప్తము.

వి. యస్. ప్రెస్, కాకినాడ.

10639